

RECENZE

Graham Anthony LOUD

Frederick Barbarossa

London, Reaktion Books 2025, 200 s., ISBN 978-1-83639-022-0.

Graham A. Loud, britský medievista a emeritní profesor univerzity v Leedsu, se dlouhodobě věnuje historii jihoitalských panství vrcholného středověku a římsko-německé říši za vlády Štaufů ve stejném období. Recenzovaná kniha je zasvěcena druhé ze zmíněných oblastí, konkrétně císaři Fridrichu Barbarossovi.

Již v předmluvě (s. 7–8) Loud předesílá, co je hlavním cílem jeho práce: poskytnout anglickojazyčnému čtenářstvu stručnější verzi biografie snad nejslavnějšího vrcholně středověkého císaře tak, aby byla přístupnější i širšímu publiku. Přímou se přitom odkazuje na nejnovější anglicky psanou Barbarossovou biografii z pera Johna Freeda¹ i na tu dle názoru recenzenta dnes autoritativní – německojazyčnou z dílny Knuta Göricha.²

Oba uvedené svazky sice rozhodně nevylučují recepci obecnějším okruhem čtenářstva, ale svým několikasetstránkovým rozsahem vskutku nejsou nejstručnější. Loud se proto rozhodl vydat se podobným směrem jako v němčině Knut Görich, jenž před několika lety vydal i o poznání kratší verzi své barbarossovské biografie.³ I přes jisté úvodní pochybnosti, které kniha britského historika např. svým jen velmi stručným poznámkovým aparátem (s. 184–189) a výběrovou bibliografií (s. 190–192) může vyvolávat, se Loudovi takový počín pro anglofonního čtenáře dozajista povedl.

1 John B. FREED, *Frederick Barbarossa. The Prince and the Myth*, New Haven – London 2016.

2 Knut GÖRICH, *Friedrich Barbarossa. Eine Biographie*, München 2011.

3 TÝŽ, *Friedrich Barbarossa. Der erste Stauferkaiser*, München 2022.

Kniha je strukturována do pouhých pěti kapitol, doplněných úvodem a epilogem. Třebaže by se na první pohled tak dlouhá (1152–1190) a komplikovaná vláda štaufského císaře mohla vzpírat natolik prostému a do značné míry chronologickému rozdělení, Loud si s nelehkým úkolem poradil nadmíru úspěšně.

Poté, co se v úvodu historik vypořádal s mýty, které kolem Barbarossy během jeho „druhého života“ vznikly, a s císařovým obrazem zformovaným starší, často nacionalistickou historiografií (s. 9–15), nabízí Loud čtenáři kapitolu zabývající se kontextem a předehrou Fridrichovy vlády (s. 17–37). V podivuhodně časově širokém, ale funkčním pojetí od císařství Karla Velikého zde Loud nejprve představuje povahu římsko-německé říše. Odmítá tvrzení nacionalistických historiků 19. a 20. století, že se už ve vrcholném středověku jednalo o říši „německou“, zdůrazňuje naopak její nadnárodní charakter a poukazuje také na ideologickou komponentu císařské vlády. Její analýzou Loud plynule a zároveň svižně přechází ke sporu o investituru, od něj k vzestupu předních říšských rodových klanů, čímž se logicky a přehledně dostává i k počátkům Štaufů, kteří se Konrádem III. počínají (1138–1152) vyhoupli až na královský trůn.

Kapitola druhá (s. 38–65) se zabývá ranou vládou Fridricha Barbarossy, tedy léty 1152 až 1158. Zde se Loud panovníka snaží charakterizovat. Dle mého názoru zdůrazňuje až přespříliš jeho tvrdohlavost, místo aby se podrobněji věnoval císařově snaze bránit důstojnost říše (*honor imperii*).⁴ Časové vymezení kapitoly nicméně dává smysl. Mezi léty 1152 až 1158 došlo ke konsolidaci Barbarossovy vlády, zisku císařské koruny, ale také se objevily první náznaky problémů, které měly Fridricha zaměstnávat po nadcházející desetiletí: zápas s italskými městskými komunami, alexandrinské papežské schisma a neméně složité peripetie a mechanismy vládnutí nad částí říše severně od Alp.

Kapitola třetí, nazvaná prostě „Italy, 1158–1178“ (s. 67–99), a čtvrtá, s podobně lakonickým titulem „Germany, 1158–1178“ (s. 100–134), tak svým rozdělením dávají dobrý smysl. Třetí kapitola, zabývající se právě Barbarossovy italskými dobrodružstvími a zápasem s papežem Alexandrem III., je spíše chronologicky laděná. Oproti tomu kapitola čtvrtá přesvědčuje, navzdory svému názvu, i svým problémovým pojetím. Rytmizují ji tři hlavní snahy, které dle Louda Barbarossovu vládu v „německé“ části říše provázely: za prvé, udržovat v říši mír, zprostředkovávat mezi říšskými knížaty a urovnávat konflikty mezi nimi; za druhé, udržet si loajalitu „německých“ biskupů a dalších duchovních hodnostářů, kteří byli důležití

4 Srov. Knut GÖRICH, *Die Ehre Friedrich Barbarossas. Kommunikation, Konflikt und politisches Handeln im 12. Jahrhundert*, Darmstadt 2001.

nejen svým bohatstvím a mocí, ale také svou rolí na straně Barbarossy v papežském schismatu; a za třetí, budovat rodovou mocenskou a majetkovou základnu. Ta byla v personálním pojetí královské vlády zásadní pro udržení koruny v pokolení Štaufů, tedy Barbarossy a jeho synů.

Náдавkem k uvedeným třem okruhům se Loud snaží zodpovědět i otázku, jakým způsobem vlastně Barbarossa vládl. Zdůrazňuje potřebu osobní přítomnosti pro vykonávání královské (a císařské) moci podmíněné jejím personálním charakterem, která Barbarossu nutila neustále cestovat po celé říši, a spíše reaktivní podstatu jeho rozhodování severně od Alp, kde Barbarossa hlavně reagoval na žádosti a stížnosti knížat, než aby (kromě snah zajistit mír či dle Louda spíše regulovat násilí) sám přinášel agendu na pořad dne.

Pátá kapitola „The Last Years, 1178–1190“ (s. 135–173) ve vyprávěcím pojetí kombinovaném s problémovým přístupem pokračuje. Kapitulu uvozuje pád bavorského a saského vévody Jindřicha Lva z roku 1180, kde Barbarossa opět spíše reagoval na popávku Jindřichových nepřátel. To vede Louda k zamyšlení nad proměnami říše. Sklonek Barbarossovy vlády byl dle něj svědkem nejen nástupu jasnějšího a ostřejší vymezeného pojetí stavu říšských knížat (*Reichsfürstenstand*) a říšské bezprostřednosti (*Reichsunmittelbarkeit*), ale uspíšil také fragmentaci starých vévodství na menší celky.

Uvedené tendence sice teoreticky mohly císaři vyhovovat, Loud ale ukazuje, že 80. léta poukazují spíše na ústup, či přinejmenším transformaci císařské autority. Tu charakterizovaly i proměna Barbarossova itineráře a nástup ministeriálů tam, kde v císařově okolí ještě nedávno stála nejmocnější říšská knížata. Třebaže v Kostnici roku 1183 byl finálně uzavřen zápas s lombardskou ligou (dle Louda pro Barbarossu ústupky, ale zároveň maximem možného), začaly se objevovat nové spory s papežstvím a také nové konflikty v severní části říše, např. s kolínským arcibiskupem Filipem.

Konfliktní i potenciálně konfliktní situace rozetnul až pád Jeruzalémského království roku 1187, jenž Západ a říši donutil se vnitřně sjednotit. Kříž přijal i Barbarossa. Jeho kruciátou (1188–1190) Loud dovádí jádro své knihy k závěru. Popis kruciáty je na poměry knihy značně podrobný (s. 159–173), což prozrazuje další z Loudových výzkumných zájmů,⁵ ale třeba i zaměření autora leedského

5 Graham A. LOUD (ed.), *The Crusade of Frederick Barbarossa. The History of the Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*, Farnham 2010; TÝŽ, *The German Crusade of 1197–1198*, *Crusades* 13, 2014, č. 1, s. 143–171. Srov. také Ekkehard EICKHOFF, *Friedrich Barbarossa im Orient. Kreuzzug und Tod Friedrichs I.*, Tübingen 1977.

kolegy Alana Murrayho na říšsko-německé křižácké hnutí a logistiku křížových výprav.⁶

Svou čtivostí, svižností a zasvěceností jako by Loudovo podání Barbarosovy kruciáty charakterizovalo celý recenzovaný svazek, který je následně uzavřen epilogem (s. 174–181). Ten nejen shrnuje, nýbrž například podává i stručnou komparaci s vývojem královské moci v Anglii a Sicílii,⁷ uzavírá jednotlivá tematická vlákna knihy a dopřává čtenáři i výhled, komu měla budoucnost říše nakonec patřit – říšským knížatům.

Přes prvotní pochybnosti nad strukturou a útlostí publikace nelze než konstatovat, že kniha je přesvědčivá a především cílové – tedy širší – čtenářstvo rozhodně osloví. I přes značně stručný poznámkový aparát a ještě omezenější výběrovou bibliografii (potěší naopak vydařené mapy, genealogické tabulky, obrazový doprovod a rejstřík) si ale kniha udržuje i vědecký standard, a vhodně a transparentně také upozorňuje na témata, ve kterých mezi historiky stále nevládne shoda.

Knize by byla bývala prospěla alespoň trochu podrobnější představení zásadních pramenů pro Barbarosův život, tedy dobových kronikářů a jejich narativních agend, které náš pohled na Barbarossu a jeho dobu ovlivňují doposud. To se týká především díla Oty z Freisingu,⁸ ale třeba také souboru pramenů k císařově křížové výpravě.⁹ Nutno ale uznat, že to by mohlo částečně omezit čtivost, srozumitelnost a plynulost Loudova textu, tedy vlastnosti, jimiž kniha obzvláště vyniká. Loud chronologický výklad umně kombinuje s tematickým a problémovým, vhodně přechází od obecného k detailnímu a zpět, takže i na omezeném prostoru se čtenáři skýtá komplexní obrázek, navíc poměrně snadno pochopitelný, značně atraktivní a zároveň nezbavený vědeckosti a originálních myšlenek.

Závěrem tak nezbyvá než se zamyslet, zda by si alespoň jedna z nejnovějších biografí Fridricha Barbarossy, ideálně ta na dlouhou dobu jistě autoritativní od

6 Alan V. MURRAY, *Finance and logistics of the crusade of Frederick Barbarossa*, in: Iris Shagrir – Ronnie Ellenblum – Jonathan Riley-Smith (eds.), *In laudem Hierosolymitani. Studies in crusades and medieval culture in honour of Benjamin Z. Kedar*, Ashgate 2007, s. 357–368.

7 Srov. např. i Alheydis PLASSMANN – Dominik BÜSCHKEN (eds.), *Staufen and Plantagenets. Two Empires in Comparison* (= Studien zu Macht und Herrschaft, Bd. 1), Bonn 2018.

8 Viz Joachim EHLERS, *Otto von Freising. Ein Intellektueller im Mittelalter: eine Biographie*, München 2013; Hans-Werner GOETZ, *Das Geschichtsbild Ottos von Freising. Ein Beitrag zur historischen Vorstellungswelt und zur Geschichte des 12. Jahrhunderts* (= Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte, Bd. 19), Köln 1984.

9 Srov. Graham A. LOUD, *Introduction*, in: Týž (ed.), *The Crusade of Frederick Barbarossa*, s. 1–31; a Mikuláš NETÍK, *The So-Called Ansbert, his 'Historia de expeditione' and Related Sources as a Research Problem*, *Frühmittelalterliche Studien* 58, 2024, s. 361–386.

Knuta Göricha, či alespoň ta nejnovější od Grahama Louda, nezasloužila český překlad. Od českého překladu Barbarosovy biografie německého historika Ferdinanda Oplla již uplynulo více než dvacet let,¹⁰ a Opllova původní německá práce, ze začátku devadesátých let,¹¹ již svým přístupem není tou nejmodernější a nejaktuálnější.

Dalším argumentem pro takový počín by byla kromě vrcholně středověké propojenosti českých zemí se štaufovskou říší i nejnovější institucionální a osobní spolupráce mezi historickými pracovišti v Německu a Česku, hlavně mezi historickými ústavy Ludwig-Maximilians-Universität v Mnichově a brněnské Masarykovy univerzity. V této konstelaci se na brněnské půdě uskutečnily již tři mezinárodní workshopy zabývající se Barbarossou a jeho dobou v širším středoevropském kontextu, z čehož vzešly i tři konferenční sborníky.¹² V českém překladu navíc mezitím vyšly i některé zásadní prameny k vládě Štaufů a jejich době,¹³ ale také biografie Barbarossových současníků (Richarda Lví srdce)¹⁴ či nástupců (Fridricha II. Sicilského).¹⁵ Český čtenář, ne vždy vybavený němčinou, by si tak vstupní okénko do fascinující šíře této problematiky v podobě překladu jedné z barbarossovských biografií určitě zasloužil.

Mikuláš Netik

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uveďte původ – Neužívejte komerčně – Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

-
- 10 Ferdinand OPLL, *Friedrich Barbarossa. Císař a rytíř*, přeložil Vladimír Pilát, Praha 2001.
 - 11 Ferdinand OPLL, *Friedrich Barbarossa*, Darmstadt 1990.
 - 12 Knut GÖRICH – Martin WIHODA (eds.), *Friedrich Barbarossa in den Nationalgeschichten Deutschlands und Ostmitteleuropas (19.–20. Jh.)*, Köln – Weimar – Wien 2017; TÍŽ (eds.), *Verwandschaft – Freundschaft – Feindschaft. Politische Bindungen zwischen dem Reich und Ostmitteleuropa in der Zeit Friedrich Barbarossas*, Köln – Weimar – Wien 2019; a TÍŽ (eds.), *Herrschen und (Nicht-)Entscheiden. Politisches Handeln im Reich und Ostmitteleuropa des 12. Jahrhunderts*, Köln 2025.
 - 13 Magdalena MORAVOVÁ (ed.), *Milevský letopis. Zápisky Vincencia, Jarlocha a Ansberta* (= Edice Memoria medii aevi 18), přeložila Anna Kernbach, Praha 2013; TÁŽ (ed.), *Ota z Freisingu. Historie aneb O dvou obcích* (= Edice Memoria medii aevi 25), přeložili Pavel Černuška, Jana Malá a Jana Nechutová, Praha 2017.
 - 14 Jean FLORI, *Richard Lví srdce. Král a rytíř* (= Edice Ecce homo 22), přeložil Dušan Špitálský, Praha 2016.
 - 15 Olaf B. RADER, *Fridrich II. Sicilan na císařském trůně. Biografie* (= Edice Ecce homo 22), přeložila Blanka Pscheidtová, Praha 2016.

Werner PARAVICINI

Verlust und Dauer. Weshalb sie nicht mehr fuhren und was an die Stelle trat:

Die Preussenreisen des europäischen Adels. Teil 4

(= Vestigia Prussica. Forschungen zur ost- und westpreussischen Landesgeschichte, Bd. 4)

Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht Verlage 2025, 596 s.,

ISBN 978-3-8471-1656-1.

Aspoň stručně je třeba věnovat pozornost textovému epilogu velkého díla, které v současné medievistice opravdu nemá sobě rovného nejen co do stránkového rozsahu, ale současně také geografickým záběrem. Ten postihuje více či méně celou Evropu, především tedy její horní, urozené, vrstvy. Jejich příslušníci byli zpravidla doprovázeni více či méně rozsáhlým doprovodem, ve kterém většinou chyběli představitelé městského stavu, i když by se jednotlivci našli, neboť leckdy docházelo k jejich přechodu (zejména patriciátu) k nobilitě. A ještě jedno je třeba úvodem říci. Týká se to autorova jazyka, jehož svěžest ocení nejen rodilý Němec (a ovšem i Rakušan či Švýcar), ale i další čtenáři.

Protože o předchozích svazích tohoto díla bylo již v Českém časopise historickém referováno,¹ je možno přejít rovnou *in medias res* tohoto specifického fenoménu evropského 13. a 14. století se zevrubným dozníváním v 15. století, který autor rozkládá, a kdy dochází k postupné přeměně řádu vojenského, rytířského, v řád především špitální povahy.

Paravicini čtvrtým svazkem své dílo uzavírá. Může však vzniknout nejistota či jakási neurčitost, neboť na s. 9 předmluvy se zmiňuje o dvou dalších plánovaných svazcích díla *in spe*. Čtenáři se nicméně hned dostává logického vysvětlení, které vychází z Paraviciniho historického kréda neodcházet od díla, dokud není dovedeno do plánovaného konce. Svazek pátý má totiž obsahovat strukturálně podaný výchozí pramenný materiál, často autorem použitý nově či přímo „objevený“, z něhož jeho opus vychází; proto také zde není připojen rejstřík, který má být pro oba svazky společný.

Plánovaný šestý díl má posléze být určen doplňkům, resp. přinášet *errata*, pokud se během doby naskytla či naskýtají. Přejme proto už úvodem autoru, který

1 Naposledy *Adlig leben im 14. Jahrhundert. Weshalb sie fuhren: Die Preußenreisen des europäischen Adels, Teil 3*: ČCH 119, 2021, s. 162–165. Pro připomenutí: v prvním svazku se představují osoby, či spíše vyšší společenské vrstvy, jež jsou podílníky nastávajícího dramatu, v druhém jde o vlastní obecný, zejména vojenský (viz Přemysla Otakara II. či Jana z Michalovic) kontext a ve třetím o kulturní souvislosti v širokém slova smyslu.

nedávno dovršil neobyčejně plodnou osmdesátku (nar. 1942), aby uzavřel toto své *opus permagnum* (a že těch jeho knih a rozprav velkého rozsahu byla impozantní řada!) v rozsahu, který si naskicoval. Ostatně je to možno označit i za přání široké medievistické obce, protože poučení tu najde snad každý, v rozličných směrech jak v rámci středověké personalistiky, tak pokud jde o obecnou historii vojenskou, kulturní, církevní nebo politickou. Českému čtenáři stačí jen připomenout Přemysla II. a Jana Lucemburského z aktérů, a Jaroslava Golla (*Čechy a Prusy ve středověku*) z generace zakladatelů naší pozitivistické historiografie (za uspořádání jeho poznámkového aparátu by ale pochvalu nedostal; nebyl by ostatně jediný).

Doslova celoevropský fenomén pruských jízd, který vznikl ve 13. století, ztrácel postupně z hlediska evropské veřejnosti svůj původní smysl. Ať už tím, že fenomén pohanství ztrácel na závažnosti (pohanů se přestalo dostávat), či tím, že němečtí rytíři se dostávali do jiné společenské a politické dimenze. Svou roli přitom posilovalo evropské veřejné mínění podporované nejrůznějšími politickými akty řady panovníků, kteří přihlíželi, jak se řád postupně a intenzivně proměňoval v jeden z řady státních útvarů.

Svou významnou roli hrálo ovšem zejména Polsko. To pak Paravicini zřetelně dokládá v rozsáhlé kapitole věnované řádu v 15. století (tedy za původním horizontem knihy) a dokumentuje na konkrétních příkladech, které měly dát řádu novou, či spíše jinou legitimitu, zbavenou náboženské aury. Tohoto *Drangu nach Osten* si je Paravicini dobře vědom a právem tu hovoří o *dunkle Seite der Adelsgeschichte*. A lze tu vzpomenout i zdánlivě nepatrné, ale přesto signifikantní historie každoročního obesílání evropských královských dvorů (ba i papežské kurie) vyvíjenými dravými ptáky určenými k lovu, jimiž se řád resp. velmistr osobně „připomínal“. Je přitom zajímavé, že český král v pramenech jako příjemce není dosvědčen, ač právě Václav IV. by mohl dar ocenit a nadto byl osobně výrazně angažován.

Je třeba alespoň poněkud konkretizovat strukturu svazku, kdy jednotlivé kapitoly, leckdy spíše menší knihy, jsou ve značném počtu doprovázeny různými velmi impresivními tabulkami se statistickými či jinými údaji, např. o křitech pohanských knížat, rozbory zejména různých smírčích výroků nebo mírových jednání apod. Pokusím se ilustrativně naznačit jejich českou parafrázi s případným marginálním komentářem.

Jednotlivé kapitoly se nutně vracejí k dalším aspektům. Jde o politické kontexty, jimiž byly účastníci se osoby velmi úzce provázány, zejména ovšem v rámci říše. Jako zásadní fenomén tu působí dva křesťanské státní subjekty (Polsko, resp.

čerstvě pokřesťanštěná Litva) a vedle nich jako jakýsi řádový kontrapunkt arcibiskupství v Rize, které stálo v opozici a různě se dovolávalo obecné podpory zejména panovníků Václava IV. a Zikmunda (z jejich kompetence římské, ale i české).

Václav IV. ale uvedenému řádu nebyl nakloněn. Zejména to je patrné v rámci české balie (bailivy), kde byla dost široká síť jednotlivých komend se značným hospodářským zázemím (tomu tak v podstatě bylo jen do doby Václavova definitivního zásahu v roce 1411, jenž podlomil hospodářskou podstatu řádu v českém království). To souznělo s osudovou bitvou řádu s Polskem u Grunwaldu, která byla již předchozí literaturou zejména polskou, mnohokrát analyzována (včetně české účasti sice na obou stranách, převážně ale na polské).

W. Paravicini, uznávaje pro řád „světodějný“ význam bitvy, mohl ji včetně českého fenoménu probrat jen velice krátce. Nelze tu věnovat větší pozornost bohemikálním partiím svazku, a tak je třeba alespoň říci, že nejsou obecně zcela bagatelní, neboť Paravicini křížové výpravy proti husitům považuje za jakousi „náhražku“ pruských jízd. Ale nejenom. V jeho důležitých tabelárních zpřístupňováních dosud nevydaných a často nám velmi odlehlých pramenů probleskují všelijaká bohemika.

Tak alespoň aspoň ilustrativně upozorňuji na další tabulky: č. 157 (číslování tabulek stejně jako poznámek je v svazcích průběžné) přináší bohatě komentované registry listů velmistra 22 příjemců severozápadní Evropy z roku 1413, č. 158: *Preußenfahrer in den Ehrenweinlisten der Stadtrechnungen von Mons im Hennegau 1345–1419*, či č. 184, které pod názvem *Von der Preussenreise über den Hussitenkreuzzug zur ritterlichen Fahrt an Hl. Grab 1411–1450* přináší seznam relevantních zmínek v městských počtech v hennegavském Monsu, kde potkáváme např. jakéhosi západního rytíře v revoluční Praze v roce 1421. Ostatně husitství, resp. křížovým výpravám proti němu, je věnována i samostatná, byť marginální a pocho-pitelně spíše stopová pozornost.

Čtenáři se může leckdy zdát, že Paraviciniho text a jeho někdy zdánlivě až předimenzovaný poznámkový aparát a i tabulky, jsou někdy příliš „rozevláté“, nicméně je to do značné míry klam, neboť to vše spěje k jedinému cíli, komplexnímu pohledu. Ve svém výkladu se Paravicini vyvaroval schematičnosti a propojil dění vojensko-politické s děním duchovním. Ukazuje, že za veškerým výkladem bylo nutno spatřovat konkrétní osoby a jejich uplatňování se v jednotlivých aktech celoevropského dramatu (ovšem oba jihoevropské poloostrovy: apeninská „bota“ a Pyrenejský poloostrov tu pochopitelně hrály jen „druhé housle“), jehož jeden akt se odehrává i na kostnickém koncilu. A musíme si současně uvědomit, že valná část

těchto dějů se nejen odehrávala v naší blízkosti, ale také za naší kolísavé, často ale bezprostřední a významné účasti.

Jak již výše naznačeno, byli to zejména oba čeští panovníci – Václav IV. a jeho bratr Zikmund (ten ale výrazněji jako římský panovník), kteří se tu promítají v důležitých rolích. Nebylo by tedy od věci, kdyby Paravicini připomněl vedle respektované cizojazyčně psané české, zejména v novější medievistice i některé relevantní, ale jazykově české práce (ilustrativně aspoň Jaroslav Goll, František Michálek Bartoš, Václav Štěpán, Miloslav Polívka). Ale nešlo jen o panovníky a jejich bezprostřední okolí, protože události na sever od našich zemí se týkaly i širších vrstev nejen šlechtických, ale i intelektuálů a obecného lidu, který hrál roli většinou sice bezejmennou, ale nikoliv zanedbatelnou. To vše získává ale novou optikou Paraviciniho jinou dimenzi.

A tak zbývá už jen upozornit na zevrubný seznam tabulek v textu a rozsáhlou bibliografii, které vévodí tři desítky statí autora, které se váží k tématu. Ale i další autoři se výrazně uplatňují. Příkladem: Klaus Neitmann s osmnácti tituly, Zenon Nowak s patnácti či Přemysl Bar s devíti. Ale mohl bych pokračovat a obdivovat šíři záběru. Budiž mi ale dovoleno přátelské „rýpnutí“. Náhodou jde totiž o jednu mou registovou edici, která je sice uvedena správně pod mým jménem, leč na nepatřičném místě v abecedě, takže se ztrácí. To budiž uvedeno na odlehčení od nelehké, ale všestranně užitečné četby posledního textového svazku, jemuž jsem v úvodu tohoto referátu dal právem epiteton ornans *opus permagnum*. Že s napětím očekáváme oba avizované svazky, není třeba připomínat.

Ivan Hlaváček

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uved'te původ – Neužívejte komerčně – Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

Libuše SPÁČILOVÁ – Vladimír SPÁČIL

Jindřicha Polana olomoucký Soudní řád z roku 1550. Příspěvek k poznání sasko-magdeburského práva na severní Moravě

Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2024, 534 + 390 s. (2 sv.),
ISBN 978-80-244-6519-7.

O tom, že dnes zaujímá město Olomouc na Moravě po Brnu a Ostravě vedoucí místo, nepochybuje nikdo. Ve středověku šlo ale ve světské státní a svým způsobem i městské správě o dlouhodobou dichotomii obou prvně jmenovaných lokalit, kdy si ale Olomouc udržovala prioritu v církevních strukturách. Přes velké ztráty původního archivního materiálu k městu to v obou případech dokládá dodnes poměrně rozvinutý a bohatý stav fondů jejich archivů.

Péče o zpřístupnění klíčových pramenů pro obě moravská města se ujala řada významných badatelů. V Brně to je impozantní soubor edic, který po sobě zanechal Miroslav Flodr (1929–2015), pro Olomouc podobný monument vznikl prací manželského páru Libuše a Vladimíra Spáčilových, který svým způsobem vytváří ideální kombinaci historika-archiváře a filoložky germanistky zaměřené na starší němčinu.

Tento tandem ovšem zasáhl i do sfér neměstských sociálních okruhů, i když pro ně je význam města jako centra sasko-magdeburského práva prvořadý. Ostatně byla těmto titulům i v tomto časopisu věnována zasloužená pozornost (namátkou uvádím katalog listin městského archivu, matriky staré olomoucké univerzity, olomoucké městské testamenty, olomoucká domovní znamení či nenahraditelný glossář starší němčiny s jejich podstatnou účastí). Hlavní pozornost byla a je věnována právním pramenům městské provenience pozdního středověku a raného novověku, když byla vydána nejstarší dochovaná městská kniha, míšeňská právní kniha a její český překlad, jakož i nyní vycházející praktická soudní pomůcka pro městský soudní proces.

Editoři si tentokrát vybrali exkluzivní právní pramen, který byl sice vydán již před více než sto dvaceti lety (1903) jako anonymní dílo významným právním historikem a právníkem německého původu (rodem z Mladé Boleslavi) Alfredem Fischel (1853–1926), který působil jako advokát v Brně. Jeho edice patří dnes k raritám a tak není s podivem, že dostatečně kvalifikovaní Spáčilovi se ujali nového vydání. Zevrubně charakterizují a kladně hodnotí jeho edici (sv. I., s. 207–209) zdůrazňující, že se Fischel nadto věnoval i rozboru dvou starých českých překladů tohoto díla, což vše opatřil i poměrně rozsáhlou předmluvou (s. VII–XXXVII). Je

tedy třeba nejdřív referovat o tom, v čem se od Fischela, který ještě považoval soudní řád za dílo anonymní, současná edice odlišuje.

A tak je nutno začít *ab ovo*. Kniha po předmluvě, která přichází i v němčině, v níž je vítaně též závěrem I. svazku podáno i více než padesátistránkové celkové shrnutí edice, přináší stručný historický a právněhistorický úvod a neméně stručnou návaznou stať o recepci sasko-magdeburského práva z Vratislavi prostřednictvím Uničova, který tu v samých počátcích sehrál významnou roli.

Vlastní edici a různým analýzám a srovnáváním je věnována klíčová partie prvního svazku, která zasazuje *Soudní řád* do širšího kontextu, a zejména také podává základní profil jeho autora. Čtenáři se v této souvislosti dostává stručného a jasného poučení o městských soudních instancích, jejich pomůckách a o tom, do jaké míry se tamní městští notáři (městští písaři) zasloužili o jejich rozvoj. Je zdůrazňován už význam písaře Václava z Jihlavy, autora proslulého právního kodexu z roku 1430, jehož výzdoba zasahuje i do historie iluminátorského umění. Jen poznamenávám, že tomuto kodexu editoři věnovali svého času samostatnou knihu a často se i v úvodních partiích referovaného opusu na ni odvolávají.¹ Jako u všech citací tak činí jen zkratkou, kterou ale v seznamu literatury, kde nalézáme dvacítku jejich jiných vlastních titulů, marně hledám.

Editoři pečlivě kontrolovali starší biografické závěry Josefa Zukala o tom, že Polanovi předkové zřejmě přišli v neznámé době z hanzovního města Gdaňsku. On sám je se značnou pravděpodobností dosvědčen na krakovské univerzitě, jak se lze přesvědčit i v moderní edici krakovských univerzitních matrik.² Ale dodávám, že nic nového nenalézám ani ve velkém bernském repertoriu Rainera Christopha Schwingese a jeho nástupců *RAG* (*Repertorium academicum Germanicum*), takže s pravděpodobností hraničící jistotou je Jindřich postupně doložen až jako městský písař v Nise a v Opavě, odkud zanedlouho, zřejmě v roce 1545, přešel do služeb města Olomouce, kde si udělal jméno právě vydávaným německým soudním řádem, kterému Spáčilovi věnovali svou komplexní pozornost.

Posléze lze Polana opět zastihnout jako notáře města Opavy, kde se informace o něm ztrácejí. Jindřich byl ale i veřejným notářem, takže byla jakási naděje, že bude evidován v Luschkově knize o veřejném notariátu ve Slezsku.³ Bohužel se to

1 Libuše SPÁČILOVÁ – Vladimír SPÁČIL, *Památná kniha olomoucká (kodex Václava z Jihlavy) z let 1430–1492, 1528*, Olomouc 2004.

2 Antoni GAŚSIOROWSKI – Tomasz JUREK – Izabela SKIERSKA, *Metryka czyli album Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1509–1551*, Warszawa 2010.

3 Fritz LUSCHEK, *Notariatsurkunde und Notariat in Schlesien: Von seinen Anfängen (1282) bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, Weimar 1940.

nepotvrdilo. Jindřichovo pendlování mezi Nisou, Opavou, Olomoucí a konečně opět Opavou není vždy jednoduché vysvětlit. Zejména uvádí v nejistotu informace v pozn. 18 na s. 27, že existuje paleografický důkaz jeho písařské ruky v městských knihách v roce 1539 (tu musíme Spáčilův předpoklad, že šlo asi o pozdější vpisec považovat za nepochybný).

Rodinné vazby mezi stejnojmennými osobami v časově blízkých rozpětích jsou bohužel i v raném novověku často těžko řešitelné, či vůbec neřešitelné. Tak třeba lze obecně k příjmení *Polan* poznamenat, že šlo o označení, které bylo v českých zemích už od 14. století poměrně rozšířené a zdaleka ne vždy bylo třeba spojovat je s polským původem Jindřichovým, i když v našem případě je ona vazba zřejmě nepochybnitelná.⁴

Jindřichova činnost v Olomouci ale z neznámých důvodů skončila po dvou letech od jmenování městským písařem-notářem, neboť se vrátil do Opavy, kde dlouhodobě působil ve stejné funkci a dosáhl dokonce na šlechtický titul. Tu zaslouží pozornost dvě důležité informace. Jednak je to soupis Jindřichových zevrubných olomouckých povinností a jim odpovídajících požitků a pak, to již opět v Opavě (r. 1568), sepsání obdobného soudního řádu opavského, jež s řádem olomouckým editoři srovnávají a dospívají k závěru, že *teorie v opavském Soudním procesu byla zredukována na úkor praktických poznatků* (s. 193). Myslím, že podle smyslu autoři chtěli říci *ve prospěch*. Blíže mu pozornost nevěnujím, i když by to mohlo být zajímavé.

Následuje ne vždy zcela vyvážený popis rukopisů (u některých z nich jsou uváděny filigrány, jinde ne). Dochovaných exemplářů řádu je celkem devět, sedm německých, dva české a jeden, o němž je jenom povědomost. Ty se dochovaly zejména v městech olomouckého právního okruhu, a nyní jsou tedy roztroušené zejména na nejrůznějších místech v několika severomoravských archivech.

U těch ostatních opisů nelze jejich bludné putování po různých „nepatřičných“ knihovnách propojit s konkrétními místy/městy jako původními uživateli. Bylo by zajímavé – aspoň hypoteticky – naznačit, kde by ještě bylo možno v rámci olomouckého právního okruhu užívání řádu předpokládat. S výjimkou rukopisu O, který je originálem, jde vesměs o často časově vzdálené rukopisy a je tak velmi pravděpodobné, že existovalo víc ztracených předloh.

⁴ Srov. Ernst SCHWARZ, *Sudetendeutsche Familiennamen aus vorhussitischer Zeit*, Köln – Graz 1957, který se na základě četného výskytu jména zejména v Jihlavě domnívá, že tam šlo o Polnou (s. 236).

Editoři upozorňují též na rukopis opavský se soudním řádem, který Jindřich sestavil pro toto město. Pokud jde o rukopis opavský, jedná se o opis dokonce o dvě staletí mladší od předlohy z roku 1563, která se výslovně hlásí k Jindřichu Polanovi. Autoři mu dále věnují pozornost zejména při juxtapozici s olomouckým soudním řádem.

Následuje stručný „Gang der Forschung“, počínaje proslulým Saským zrcadlem (*Sachsenspiegel*), na něž navazují kapitoly o současném stavu poznání sasko-magdeburského práva a z něho vycházejícího práva olomoucko-magdeburského, aby editoři plynule přešli na vysledování bezprostředních předloh, resp. inspirací soudního řádu, což považují za jejich důležitý autorský vklad. Jsou poučení o Henningu Gödeovi († 1521) a o jeho *Ordinis judicarii processus* (1538), o Andreasi Pernederovi a jeho díle *Gerichtlicher Prozess* (1544) či o cvikovském rodáku Kilianu Königovi (1470–1526), jehož kniha *Processus und Practica* vyšla ale až po autorově smrti v roce 1541.

Spáčilovi vysledovali i stopy římského práva a jeho představitelů. V juxtapozicích ukazují v úvodu záslužně na Polanovy přejímky, ale překvapivě to v následující edici rukopisu „O“ resp. v jejím kritickém aparátu není vyznačováno. Nicméně dávají autoři Polanovi dobré vysvědčení. Zda ovšem uvedené pomůcky byly Jindřichovým osobním majetkem, či šlo o majetek města (jeho kanceláře), neumím rozhodnout. Navazující kapitoly sledují strukturu olomouckého soudního řádu a vývoj soudní rétoriky od *Sachsenspieglu* po Polana. Zajímavý je také náčrt porovnání německých právních termínů s latinskými kořeny v edicích Polanových předchůdců (König a Perneder) s Polanem.

Další rozsáhlé kapitoly jsou detailního terminologického, resp. filologicko-germanistického, ale i bohemistického rázu a vycházejí z výše zmíněných sedmi německých a dvou českých rukopisů. Historik by je neměl přeskakovat, protože mu mohou být užitečné, neboť vedle detailních speciálních ryze filologických partií s jejich specifickými termíny (*binominály*, *grafematika*, *labializace*, *apokopa* aj.) tam přicházejí i důležité poznámky obecnějšího rázu, např. o ustupující funkci latiny, které jsou vztaženy i k jednotlivým termínům. Otázku původu českého překladu, zda totiž mohl vzniknout v Olomouci, u příjemce, tedy ve (Valašském) Meziříčí či v Novém Jičíně, ponechávají Spáčilovi otevřenou. Zda by ji bylo možno rozhodnout na základě studia v archivech těchto měst, zřejmě není příliš pravděpodobné.

Pokračuje se zevrubným německým souhrnem (kde by snad při evidenci rukopisů mělo být u rukopisů se sign. G 10 a D uvedeno, že jde dnes o fondy Moravského zemského archivu, které jinak uvedeny jsou – s. 231). Posléze jsou před edicí

základního rukopisu O připojeny dva velmi užitečné rejstříky: věcný a výběrový jazykový glosářik; obé ve vztahu k tomuto rkp. O. Nalézá se také neopominutelný soupis pramenů a literatury, jakož i výklad edičních zásad. Svazek uzavírá kompletní barevné faksimile rukopisu O (od s. 377 do konce I. svazku). Jen je škoda, že z existujících opisů, zejména českých, nebyly reprodukovány alespoň omezené ukázky.

Druhý svazek přináší nejdřív text českého překladu v diplomatické edici, kdy se na každé straně tiskne dvousloupcově paralelně s německým textem O. V českém znění jsou různé drobné varianty (jde o rukopis B), opět s výběrovým, ale dostatečným jazykově českým glosářikem. Pak dochází na další edice. Dost překvapivě se opětovně vydává *in extenso* – editoři to nazývají *Porovnání* – výše zmíněný soudobý český překlad (B), jehož bezprostředně předcházející samostatné otištění lze považovat za jisté *superfluum*.

Soudní řád, resp. jeho původní německá verze a český překlad, jsou tak – bereme-li pro německý text v úvahu i první svazek – vydány ve stejné edici *in continuo* dotud dvakrát. Při té paralelní dvouedici mohou ovšem případné odchylky, tj. vynechávky a v menším měřítku i doplňky, dostatečně vyniknout už na první pohled. Edice českého textu je v podstatě diplomatická, v druhé, německé edici, je respektován germanistický paleografický (transliterovaný) přepis. Kapitola 28 je také nazvána *Porovnání*, jsou tím ale míněna posléze ne zcela přehledná filologická srovnání vybraných partií jednotlivých rukopisů, kdy jsou v juxtapozicích proti sobě staveny odlišnosti. Ty jsou ale zpravidla natolik bagatelní, že historik jejich možnou závažnost zpravidla nejen neocení. To ovšem neznamená, že pro filologa nemohou být vodítkem.

Paralelně tak vedle sebe přichází několikrát vybrané partie základní edice německého rukopisu O, doprovázené paralelním zněním příslušného opisu, kde písmeno „c“ je nahrazeno písmenem „k“, původní *zutrehthen sal* opisovým *zuetretten sohl* (s. 215) a všelicos dalšího. Byl bych očekával, že tato a další různočtení či vynechávky budou provedeny v aparátu už při příležitosti edice rukopisu O v prvním svazku jeho poznámkového aparátu, což by mělo tu přednost, že by zároveň bezprostředně propojilo i další rukopisy mezi sebou, jak je v našich oborech běžné a hlavně přehlednější. Mohlo by to umožnit aspoň pokus o jakési rukopisné *stemma*, případně se též pokusit zjistit konkrétní předlohu českého překladu. Je ovšem zřejmé, že při současném stavu známých pramenů jsou tyto požadavky těžko splnitelné. I když, byť jen jejich naznačení, by snad mohlo v budoucnu vést dále. Na sám závěr přichází jedno příjemné překvapení, totiž edice Polanova *Opavského soudního*

řádu, jehož detailní srovnání s Polanovým olomouckým SŘ je vítaně podáno v prvním svazku.

Máme před sebou „superedici“, která se skládá ze dvou rovnocenných partií. Primární je ediční počín doprovázený závažným germanistickým a správněhistorickým rozbořem. Vznesené připomínky k edičnímu uspořádání snad pomohou uživatelům při práci s tímto nepochybně důležitým pramenem pro poznání právního stavu v městech sasko-magdeburského právního okruhu raného novověku na Moravě a ve Slezsku, i když tak mohlo být učiněno úspěšněji a hlavně přehledněji.

Ivan Hlaváček

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uveďte původ – Neužívejte komerčně – Nepracovávejte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

Martin KRŮL

Porta Silesiae. Jablunkovské šance – raně novověký fortifikační systém na pomezí Slezska, Uher a Polska

(= Studie o Těšínsku 24)

Český Těšín, Muzeum Těšínska 2024, 353 s. + LXXVI s. obrazových příloh,

ISBN 978-80-86696-73-7.

Vydáním publikace *Porta Silesiae* shrnul historik Muzea Těšínska Martin Krůl své takřka dvacetileté bádání o tzv. jablunkovských šancích, tedy soustavě opevnění, která se rozkládá na pomezí dnešní České, Slovenské a Polské republiky. Kniha vychází z disertační práce obhájené roku 2020 na Slezské univerzitě v Opavě¹ a navazuje na řadu dílčích studií a stručnějších monografií, které autor dané problematice již věnoval.

Úvod publikace se zaměřuje na vývoj těch metodologických odvětví vojenských dějin, která byla pro výzkum relevantní. Patrně právě autorovo působení v regionálním muzeu přispělo k reflexi pramenů nejen archivního, ale též archeologického původu, jak to v případě studia stavebních památek vycházejících z muzejního prostředí nezřídka bývá. Přestože využití obou typů pramenů působí zcela opodstatněně, je třeba konstatovat, že v publikaci tohoto rozsahu je dodnes v české historiografii poměrně neobvyklé.² Součástí úvodu je tradičně též rámcové zasazení výzkumu do geografických, chronologických a geopolitických souvislostí a přehled dosavadní literatury, která se tématu věnuje.

Následující kapitoly poskytují kontext výzkumu. Autor se nejprve krátce věnuje geografii a rané historii slezsko-uherského pomezí před výstavbou jablunkovských šancí. Následně se zabývá různými aspekty vojenských dějin v období mezi výstavbou a ukončením vojenského využívání zkoumaných fortifikací. Shrnuje obecný vývoj (západo)evropského vojenství, poté charakterizuje vojenský význam Jablunkovského průsmyku a jeho okolí v raném novověku.

Zkoumaná lokalita představovala jediný přímý úsek zemské hranice Slezska s Uhrami, a pokud by byl průsmyk nechráněný, mohl by snadno posloužit jako přístupová cesta pro nepřítele, kterého po značnou část sledovaného období představovali Osmanští Turci. Později se nevyjasněný průběh hranice stal předmětem sporu

1 Martin KRŮL, *Raně novověká opevnění slezsko-uherské hranice*, Disertační práce, Slezská univerzita, Opava 2020.

2 Několik studií zaměřených na interdisciplinární a transdisciplinární výzkum vojenských dějin raného novověku lze nalézt např. v kolektivní monografii Milan SÝKORA – Václav MATOUŠEK (eds.), *Válečné události 17.–19. století z interdisciplinární perspektivy*, Praha 2018.

Slezska a Uher. V samostatné kapitole Martin Krůl shrnuje vývoj dobového pevnostního stavitelství, a to jak s ohledem na stálé pevnosti, tak na polní opevnění.

Jádrem knihy je kapitola *Stavební vývoj jablunkovských šancí*. Výklad, založený především na studiu účtyhodného množství písemných a kartografických pramenů, je rozdělen do několika chronologických úseků. Nejprve se zaměřuje na počátky obrany Jablunkovského průsmyku od druhé poloviny 16. století, kdy vznikla nejstarší tamní doložená fortifikace (Stará šance), až do vypuknutí třicetileté války. Tomuto konfliktu je věnována další část textu, která se zabývá především výstavbou největší pevnostní stavby – Velké šance.

Ačkoliv se výkladem prolínají i další pevnůstky, které byly součástí fortifikačního systému (v připojeném katalogu je jich uvedeno celkem 21), právě Velká šance, jakožto nejrozsáhlejší a nejvýznamnější, je bezpochyby centrálním tématem knihy. Následující podkapitoly reprodukuje dobové zprávy o (zpravidla špatném) stavu polních opevnění a návrhy na jejich opravu či přestavbu. Došlo celkem ke třem významnějším přestavbám, konkrétně v letech 1663–1664, 1724–1729 a 1808–1810. Z důvodu vysokých nákladů se po většinu zkoumaného období prováděly jen průběžné drobné opravy, které však nebyly dostatečné a neumožňovaly zajištění plné funkce a obranyschopnosti fortifikačního systému. Období vojenského významu pevnostní soustavy bylo definitivně ukončeno roku 1838, kdy armáda předala Velkou šanci Těšínské komoře.

V závěrečných kapitolách se autor věnuje hmotné kultuře a každodennímu životu na šancích. Nejprve na základě dobových účtů zkoumá financování výstavby a udržování fortifikací, poté se věnuje osobám, které se podílely na jejich budování a obraně. Zaměřuje se jak na stavitele a inženýry, kteří jsou obvykle známi jménem a je možné sledovat jejich konkrétní aktivity, tak na zpravidla „bezejmennou“ masu kopáčů a řemeslníků, kteří vykonávali manuální práce. Vlastní kapitola je věnována obráncům šancí, a to jak vojákům, tak tzv. vybrancům – většinou Valachům, kteří perfektně znali místní horské prostředí, čehož využívali k ochraně hranic. Poslední text před samotným závěrem je věnován životním podmínkám na šancích.

Publikace Martina Krůla je kvalitním příspěvkem k přiblížení vojenského vývoje specifické lokality na pomezí České, Slovenské a Polské republiky. Bohatá pramenná základna složená z rukopisů, map i archeologických nálezů byla shromážděna po celé střední Evropě – kromě přímo dotčených státních celků pochoptitelně též v Rakousku a Maďarsku, dále pak ve Švédsku. Výsledkem je hutný, informacemi nabitý text. Shrnuje vývoj fortifikačního systému, který nemá v českých zemích obdoby a jímž se dosud nikdo soustavně do takové hloubky nezabýval.

Nedílnou součástí publikace je katalog dochovaných i nedochovaných opevnění, která tvořila raně novověký systém jablunkovských šancí. Každá položka obsahuje podstatné strukturované informace včetně relevantního obrazového doprovodu. Právě ilustrační složka jako taková si zaslouží též chválu, ostatně nemalá část kartografických pramenů obsažených v *Katalogu map a plánů* je v publikaci reprodukována. Katalogy opevnění i kartografických pramenů jsou podstatnou součástí monografie a pozdvihují její význam pro další badatele, kteří by se problematice jablunkovských šancí chtěli v budoucnu věnovat.

Právě na čtenáře z řad vědců je kniha orientována primárně. Tuto skutečnost samozřejmě nelze odborné publikaci vyčíst, avšak je poněkud překvapivá, jde-li o dílo vydané regionálním muzeem, které též představuje jedno z jeho významných odbytišť. Lze předpokládat, že kromě odborníků specializovaných na raně novověké fortifikace publikace osloví též lokální patrioty se zájmem o dějiny Těšínska. Pro ně (i pro mnohé historiky s odlišným odborným zaměřením) však může být náročnější porozumět některým specifickým fenoménům, které nejsou vždy vysvětleny.

Ačkoliv monografie obsahuje *Slovník odborné terminologie*, jsou do ní zařazeny pouze pojmy z oboru pevnostního stavitelství. Vhodné by však bylo připojit též slovník jednotek měř a vah, které se v publikaci často vyskytují. Obvykle nejsou převedeny na v současnosti užívané jednotky, ani nejsou objasněny poměry mezi nimi; případně se s příslušnými informacemi čtenář nesetká při prvním výskytu, ale až později. Dobře by též posloužil alespoň odkaz na literaturu, která tyto informace obsahuje.³ Obzvláště v případě vícevýznamových termínů jako je *prut* nebo *kámen* se tak může text stát pro laického čtenáře poněkud matoucím.

Podobně se lze setkat s pozdějším vysvětlením některých vojenských termínů, které nesouvisí s fortifikacemi, jako např. *prima plana*.⁴ Termínem, který je v tomto ohledu nejzásadnější, jsou patrně *vybranci*. Specifická sociální skupina typická pouze pro zkoumaný region, která byla krátce charakterizována v této recenzi výše, provází čtenáře knihou od jejích prvních stran. Ačkoliv je jí věnována samostatná podkapitola, nachází se až takřka na konci výkladu, a výše se s alespoň stručným osvětlením termínu (či odkazem na příslušnou kapitolu) čtenář nesetká.

Z odborného hlediska je naopak třeba vyzdvihnout – pochopitelně vedle vlastního jádra publikace – úvodní kapitoly, v nichž se lze setkat s poměrně kvalitní syntézou průběhu raně novověké revoluce ve vojenství a obecně vývoje vojenství v raném novověku. Mezi nizozemskými vojenskými reformátory by snad bylo lépe

3 Např. Miloš CHVOJKA – Jiří SKÁLA, *Malý slovník jednotek měření*, Praha 1982.

4 Poprvé zmíněn na s. 163, částečně vysvětlen na s. 197, lépe pak v popisce ilustrace na s. 217.

na místo Viléma Ludvíka Nasavského zdůraznit podíl jeho (nezmíněného) bratra Jana, ale jedná se čistě o kosmetickou poznámku, která odráží odlišný akcent různých odborníků. Autorka této recenze též považuje za příliš zjednodušující (až překonané) tvrdit, že „boje o svobodu vyznání ... vyústily ve třicetiletou válku“ (s. 51), avšak tento detail jinak neubírá výše konstatované kvality kapitoly shrnující dějiny vojenství ve zkoumané době a prostoru.⁵

Kromě toho, že by kniha mohla být pojata o něco populárněji, a stala se tak přístupnější pro širší čtenářské vrstvy, které by její téma bezpochyby mohlo oslovit, v podstatě není co vytknout. Textová složka monografie je esteticky propojena s bohatým obrazovým materiálem složeným z reprodukcí kartografických pramenů, dobových listin či ilustrací starých tisků, fotografií terénu i dalších vyobrazení. Martin Krůl se s úkolem, který si vytyčil, popasoval více než uspokojivě. Dlouhé roky věnované výzkumu jablunkovských šancí přinesly své ovoce.

Klára Andresová

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uveďte původ – Neužívejte komerčně – Nepracovávejte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

5 Pro moderní pohled na třicetiletou válku srov. např. Peter H. WILSON, *Europe's tragedy. A history of the Thirty Years War*, London 2009.

Georg B. MICHELS

The Habsburg Empire under Siege. Ottoman Expansion and Hungarian Revolt in the Age of Grand Vizier Ahmed Köprülü (1661–76)

Montreal & Kingston – London – Chicago, McGill-Queen's University Press 2021, XXIII + 603 s., ISBN 978-0-2280-0575-9.

Americký historik Georg B. Michels, profesor na University of California, Riverside, přikročil (mj. z podnětu předčasně zesnulého maďarského vědce Istvána G. Tótha) k dílčímu tématu z dějin habsbursko-tureckých válek, aby na něm osvětlil poslední významné ohrožení habsburské monarchie osmanskou expanzí a zároveň souvislost mezi habsburskou násilnou protireformací a uherským odbojem. Zaměřil se při tom především na odpor širších lidových vrstev, který nazývá „popular revolt“, a na jejich proosmanskou orientaci.

Ústřední postavou Michelsovy knihy se stal velkovezír Mehmed Köprülü († 1676), za panování sultána Mehmeda IV. faktický vládce Osmanské říše, jemuž se podařilo dočasně konsolidovat osmanský stát vykořeněním korupce v její správě, reorganizací armády a úspěšným vedením zahraniční a vojenské politiky. Výchozím bodem Michelsova výzkumu se stal diametrální rozpor v postojích ke Köprülümu mezi Habsburky a podstatnou částí obyvatel teritoriálně rozdělených Uher. Ve Vídni byl velkovezír pojímán jako „úhlavní nepřítel křesťanstva“, ohrožující samotnou existenci monarchie (což ostatně odpovídalo dlouhodobé habsburské propagandě), kdežto část uherské šlechty a neprivilegované populace v něm viděla zachránce, za jehož pomoc byla ochotna přijmout i osmanskou nadvládu. V trojúhelníku složitých mocenských vztahů Osmané – Habsburkové – Uhři nachází Michels reálné zázemí pro pochopení toho, jakou roli sehrálo ve světových dějinách (world-historical events) proklamované uherské „předhradí křesťanstva“ (antemurale Christianitatis).

Význam tohoto trojúhelníku, a to pro celé dlouhé období osmanské expanze a uherských stavovských povstání, byl v dosavadní historiografii mnohokrát diskutován, ale Michels se soustředil právě na spíše opomíjená léta Köprülüho vlády, aby je v jedné z kritických chvil habsburské monarchie objasnil zevrubněji. Se záměrem revidovat pohled na situaci za habsbursko-osmanské války v letech 1663–1664 sám poněkud nadhodnotil klíčovou bitvu u Mogersdorfu čili u sv. Gotharda na řece Rábu (1. srpna 1664), údajně „mytologizovanou jako triumf, který zachránil Evropu“, aby vzápětí ukázal, že Osmané si udrželi i po bitvě výhodnou pozici, značně poškodili habsburský obranný systém a ocitli se k Rakousům, Moravě a Če-

chám blíže než kdykoli předtím. Pokud pomineme útok na Vídeň roku 1529, je to v podstatě správné, nikoli však nové tvrzení.

Naproti tomu podnětná je Michelsova snaha přehodnotit vztahy obyvatelstva Uher k Habsburkům a Osmanům. Autor vychází z předpokladu, že zkoumané období šedesátých a sedmdesátých let 17. století je dosud interpretováno jednostranně pod triumfalistickým pohledem na porážku Turků u Vídně roku 1683 a na jejich následné vyhnání z Uher. Pokládá to za nedocenění turecké vojenské převahy v době Köprülüho a v širším smyslu také za nesprávné paradigma, týkající se celého období 150 let osmanské nadvlády. Michels zpochybňuje výklady o utrpení Uhrů pod „tureckým jhem“ a tvrzení, že Uhři měli vždy blíže k evropské než k islámské civilizaci. Relativní náboženskou toleranci v Osmanské říši staví do protikladu s praxí habsburské monarchie, kde docházelo ke krutému pronásledování protestantské většiny obyvatelstva vězněním, konfiskacemi majetku a hromadnými exekucemi a odkud nekatolíci utíkali před násilím, aby se uchýlili pod ochranu sultána.

„Habsburská monarchie v obležení“, jak zní titul knihy, je samozřejmě literární nadsázka, neboť šlo především o Uhry a případně o další útok na Vídeň z jihovýchodu, ale monarchie měla i jiné, odlišné problémy i možnosti také na severu, západě a jihozápadě. Z Michelsova hlediska šlo především o trojí nebezpečí: pevné vojenské zakotvení Turků v blízkosti Vídně (dříve měla dobyvačná vojska zázemí až v Budě, Bělehradě a Drinopolu); významný podíl obyvatelstva Uher na protihabsburských povstáních a snaha uherských exulantů v Osmanské říši získat vojenskou pomoc povstalcům; početní a finanční slabost císařské armády, která by byla podle Michelsovy hypotézy v sedmdesátých letech 17. století při soustředěném tureckém útoku zkolabovala.

Mikrohistorickými analýzami autor osvětlil významný podíl venkovských poddaných, řemeslníků, studentů, ale i vysloužilých vojáků na odboji (1670 Františka I. Rákócziho, 1672 Imre Thökölyho), který byl podnícen protireformačním tlakem, zabíráním evangelických kostelů, vyháněním duchovních, ale také brutalitou císařských žoldnéřů, hromadným vězněním a ukládáním nesnesitelných daní. Postup insurgentů proti katolické šlechtě a kléru na hornouherském území byl neméně krutý a přispíval k rozkladu lokální správy. Na multikonfesijním a mnohonárodnostním hnutí se podíleli luteráni, kalvinisté i pravoslavní, Maďaři, Slováci, Rusíni i Němci. Michels právem varuje před romantickou představou o bojovnicích za svobodu maďarského národa, neboť „kuruci“ (jak byli povstalci později nazýváni) chtěli především uniknout habsburskému útisku a zajistit si bezpečnější život pod

Turky. Mnozí na území připojené k Osmanské říši utíkali, jiní tam i z formálně habsburského území platili daně.

Podle Michelsova výkladu bylo dlouhodobým plánem Mehmeda Köprülüho uskutečnit záměr nejproslulejšího sultána Sulejmana I. z roku 1529 – dobýt Vídeň i celé Uhry a začlenit je do Osmanské říše, ale v dosažení tohoto cíle mu zabránila náhlá smrt. Zůstává ovšem otázkou, proč se k tomu velkovezír neodhodlal a proč dal přednost válkám s Poláky nebo ukrajinskými kozáky; jinak řečeno, jak velkou (či spíše malou) váhu měli uherští exulanti, kteří usilovali o mocenský zásah Turků do uherských záležitostí. Nabízí se možnost srovnání se situací v roce 1620, kdy se diplomaté Fridricha Falckého pokusili podnítit protihabsburskou akci Turků, a později s marnými snahami J. A. Komenského i dalších exulantů o angažování Švédska, Anglie či Sedmihradska v řešení české otázky. Ačkoli se to dělo za rozdílných situací a s odlišným mocenským zázemím, vždy se uplatnilo stejné vojensko-politické schéma: mocnosti zásadně nebojovaly za emigranty (byť i politicky spřízněné), nanejvýš je tolerovaly a informačně využívaly, ale rozhodovaly se výlučně podle vlastních zájmů.

Naopak skutečnost, že vláda Leopolda I. dokázala – přes všechny rozpory a zmatky – v krátké době zkonsolidovat situaci, zmodernizovat armádu včetně pohraničních pevností, uzavřít mír s Francií a zajistit si mezinárodní alianci pro odražení turecké armády u Vídně roku 1683, poněkud zpochybňuje Michelsovu představu, že o několik let dříve byla habsburská moc v rozkladu a před pádem. Zásadní výhoda habsburské monarchie totiž spočívala v tom, že byla útvarem složeným ze tří států a že její mocenské těžiště neleželo v Uhrách. Jelikož stavovský odpor v českých a rakouských zemích byl už dříve tvrdě potlačen, císař měl v případě krajního ohrožení vždy kam utíkat a kde vybírat daně a shromažďovat vojsko. Habsburská monarchie zůstávala udržitelná a bojeschopná i v případě rozpadu Uher. Ačkoli podle Michelse reconquista tohoto území nebyla osvobozením, přes všechny represálie přinesla velký zisk katolické části jejich obyvatelstva a zvláště uherské šlechtě, která si svým dlouhotrvajícím odporem proti scelení soustátí vydobyla výsadní postavení v monarchii.

I když není třeba se všemi Michelsovy vývody souhlasit, monografie si jako celek zaslouží vysoké uznání jak pro své pojetí (včetně podnětů k dalšímu bádání), tak i pro heuristickou důkladnost. Michels čerpal především z rakouských a maďarských, ale také anglických a nizozemských archivů. Využil rozsáhlou literaturu vydanou v mnoha evropských jazycích včetně těch, jejichž nositelé dnes obývají území někdejší Svatoštěpánské koruny. Vedle hojně citované slovenské literatu-

ry se objevují také práce přední turkoložky Zdeňky Veselé a ojedinele několika dalších českých autorů.

Kniha je svou strukturou pozitivním příkladem, jak předkládat práce o dějinách střední Evropy západním a zvláště americkým čtenářům, kteří neznají zdejší realie a jimž jsou země ve východní části Evropy značně vzdálené. Kromě obvyklého, ale v tomto případě zvláště důkladně zpracovaného aparátu (dvousetstránkové poznámkové dokumentace, velmi dobře strukturované bibliografie, seznamu zkratek, podrobného analytického rejstříku a identifikačního seznamu ilustrací) obsahuje totiž úvodní výklad o Uhrách z hlediska jejich vojensko-politické, etnické a konfesijní struktury, soupis názvů významnějších lokalit v maďarštině, němčině, slovenštině, latině, osmanské turečtině, rumunštině, chorvatštině a ukrajinštině, dále i seznam vojenských pevností a lokalit poplatných Turkům; vše doplňují komentované mapy státoprávního, administrativního a vojenského uspořádání Uher. Takovéto vybavení účinně znásobuje badatelskou i čtenářskou hodnotu knihy.

Rozsáhlá monografie G. B. Michelse je založena na hluboké znalosti střeoevropské problematiky, jejích pramenů a literatury, na jejich důkladné interpretaci, a kromě netradičních historiografických problémů se věnuje promyšlení otázek, které byly předmětem veřejného zájmu již v 17. století a zůstaly jím dodnes, přičemž se ocitá na ostří nože obecného hodnocení mezicivilizačních vztahů. Po desetiletích, kdy se historiografie raného novověku přednostně orientovala na vládnoucí složku společnosti, obrací zaslouženou pozornost k neprivilegovaným vrstvám.

Michels odmítá jak představu o střetu civilizací, tak i negativní obraz Turků, v němž vidí odraz eurocentrických stereotypů označujících islám za systém teroristický, ničivý a barbarský. Na základě mikrohistorického přístupu, soustředěného k výkonu lokální moci a k projevům lidového odporu poddaných proti rekatolizačnímu násilí absolutistické habsburské vlády, dospívá k názoru, že protihabsburský odpor v Uhrách byl jedinečný v dějinách západního křesťanstva tím, že v něm protestantští rebelové dávali přednost muslimskému vládci před křesťanským panovníkem. Za takových okolností ovšem Uhry žádným skutečným předhradím křesťanstva nebyly, jak ostatně soudili už v 16. století i skeptičtí pozorovatelé z Čech.

Vzhledem k tomu, že Georg B. Michels zpracoval jen krátké období, jeho výklad se faktograficky dotýká pouze menší části široké tematiky osmanské expanze do Evropy, ale pro celou tuto problematiku otvírá nové obzory. I když se o českých

zemích zmiňuje nanejvýš okrajově, má význam i v tom, že odkrývá strukturální slabost Uher, zdůrazňuje vážné ohrožení habsburské monarchie v období částečné konsolidace po třicetileté válce a nepřímo naznačuje, jak těžké břemeno daní i krve leželo na Čechách, Moravě a Slezsku, o něž se postavení Habsburků opíralo.

Jaroslav Pánek

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uveďte původ – Neužívejte komerčně – Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

Martin DROZDA

***Vesnická obec na Moravě mezi osvícenstvím a zrušením poddanství na příkladu
privátních statků olomoucké kapituly***

(= Knižnice Matice moravské, svazek 51)

Brno, Matice moravská 2023, 336 s., ISBN 978-80-87709-34-4.

Výzkum dějin vesnické obce má v české historiografii dlouhou tradici, která sahá až do poslední čtvrtiny 19. století. Přestože se historikové otázkou vesnické obce dlouhodobě zabývají, česká historiografie dosud postrádá ucelenou monografii na toto téma, což se stalo jedním z podnětů pro výzkum Martina Drozdy.

Název knihy naznačuje, že jejím cílem je přiblížit fungování vesnické obce v posledním století poddanského systému. Autor vychází z důkladné analýzy téměř čtyřiceti moravských vesnic, které spadaly pod správu privátních statků metropolitní kapituly sv. Václava v Olomouci. Snaží se o komplexnější pohled na téma a rozšíření stávajících poznatků, avšak neaspiruje na univerzálně platné závěry. Spíše se zaměřuje na základní mechanismy a vývojové tendence vesnické obce, které mohou sloužit jako podnět pro další bádání.

V této souvislosti je vhodné zmínit, že po nedávném vydání knihy Věry Slovákové se objevuje další monografický příspěvek moderní historiografie,¹ věnující se moravskému venkovu v období zásadních reforem. Tyto změny vedly k trvalým proměnám venkovského prostředí. Drozda, podobně jako Slováková, využívá mikrohistorický přístup. To se projevuje v konkrétních příbězích z pramenů, například při přijímání nových sousedů či řešení obecních sporů. Zvolený přístup zvyšuje čtivost publikace a činí ji přístupnější pro širší okruh čtenářů.

Metodologicky je práce ukotvena v přístupech sociálních, hospodářských a správních dějin. Autor prokazuje znalost domácího i západoevropského výzkumu vesnické obce, především v německé, britské a francouzské historiografii. Přesto by bylo přínosné jasněji vymezit metodologické impulzy, které jeho přístup formovaly.

Z hlediska pramenné základny je kladen důraz na archiválie pocházející přímo z vesnic, které vytvářeli jejich obyvatelé. Tento výběr umožňuje přístup k dějinám zdola. Práce se opírá o rešerši obecních archivů, fondů velkostatků, farních úřadů a státní správy. Drozda s prameny pracuje citlivě a reflektuje jejich limity, což přispívá k přesvědčivosti jeho argumentace.

1 Věra SLOVÁKOVÁ, *Dětství a dospívání poddaných na Moravě ve druhé polovině 18. století na příkladu slavkovského panství*, Brno 2022, recenze ČČH 121, 2023, č. 3, s. 852–855.

Před samotnou analýzou vesnické obce je prostor věnován Metropolitní kapitule sv. Václava v Olomouci. Stručně mapuje její historický vývoj a následně analyzuje její roli jako pozemkového vlastníka na Moravě. Kapitola dále přináší revizi některých starších prací, například Metoděje Zemka, a propojuje poznatky z dostupné literatury s vlastním bádáním. Autor pracuje s vceňovacími operáty, dominikálními fasemi či obecními knihami, což mu umožňuje sledovat socioekonomické vztahy a demografické změny na pozemcích kapituly.

Stěžejní část práce tvoří analýza funkcí vesnické obce, rozdělená do tří tradičních rovin: obec jako společenství, prostor a instituce. Tento přístup umožňuje komplexní pochopení její historické role. Obec je sledována jako kolektiv, hospodářský prostor a správní jednotka. Vychází z klasického konceptu, který má v české historiografii kořeny již v 19. století, kdy se obec etablovala jako klíčový prvek venkovského života.

První rovinu – obec jako společenství – sleduje Drozda prostřednictvím analýzy sociálních skupin a jednotlivců, kteří se nacházeli ve venkovském prostoru. Podrobně se přitom věnuje samotnému pojetí obce jako společenství, ačkoli pojem „obec“ je již teoreticky vymezen v úvodní kapitole. Z metodologického hlediska by tak bylo vhodnější tuto část začlenit právě tam, aby bylo mnohohrstevnaté pojetí obce lépe zasazeno do širšího kontextu.

Zásadním přínosem je otevření diskuse o tzv. neosedlém obyvatelstvu a privilegovaných poddaných, často opomíjených v historiografii. Autor vychází i z novějších prací, například výzkumu Bronislava Chocholáče.² Pozornost věnuje také osobám se zvláštním postavením ve vesnické obci, jako byli vrchnostenští zaměstnanci, farář nebo obyvatelé obecních nemovitostí (pastýř, kovář, učitel).

Druhá rovina analyzuje obec jako prostor, přičemž sleduje vývoj zemědělství a katastrální změny. Drozda se zaměřuje na přechod ke střídavému osevnímu systému a jeho dopady na chov dobytka, především na Moravě. Kriticky hodnotí také proměny využití pastvin a upozorňuje na pomalé zavádění těchto reforem. Práce s rozsáhlými prameny, spolu s mezinárodní komparací, textu dodává potřebnou hloubku a kontext.

Analýza vesnické obce jako instituce se zaměřuje na správní struktury a lokální autority. Autor detailně zkoumá roli rychtáře a purkmistra, přičemž využívá

2 Bronislav CHOCHOLÁČ, *Svobodný dvořák. Příklad Antonína Procházky*, in: Jiří Malíř a kol., *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století*, Brno 2008, s. 221–236; TÝŽ, *Poddaní na venkově*, in: Tomáš Borovský – Bronislav Chocholáč – Pavel Pumpr (eds.), *Peníze nervem společnosti. K finančním poměrům na Moravě od poloviny 14. do počátku 17. století*, Brno 2007, s. 292–336.

dobové rychtářské přísahy jako pramen k pochopení tehdejší správy. Cenná je také kontextualizace vývoje rychtářského úřadu a srovnání mezi Moravou a Čechami na základě prací Františka Matějka a Josefa Pekaře.³

Publikace obsahuje řadu konkrétních případů, jako jsou spory rychtářů s obcí, vpády vojsk či sociální postavení žebráků a potulných osob, což přispívá k čtivosti textu. Přesto by monografie mohla těžit z důslednějšího uvádění datací u citovaných pramenů, které v některých pasážích chybějí.⁴ Uvedený nedostatek snižuje možnost srovnání situací v čase ať už v rámci této práce, či při případné komparaci s minulými a budoucími výzkumy na dané téma. Na druhé straně lze pozitivně hodnotit plynulý výklad kapitoly a vysvětlení použité metodiky, například při analýze podílu obecních pozemků na celkové rozloze zemědělské půdy. Přínosná je i možnost budoucí komparace platů za obecní budovy, kde jsou již data uvedeny.

V následující kapitole o funkcích vesnické obce autor identifikuje její klíčové úlohy před rokem 1848, přičemž zdůrazňuje absenci podobných studií v české historiografii. Přináší přehled hospodářských a správních funkcí obce a nabízí příklady z pramenů, které poskytují podrobnější vhled do těchto oblastí. Kapitola je však místy zatížena opakováním informací z předchozích částí, což může narušovat plynulost výkladu.

Opět je v ní nicméně prokázána dobrá orientace v domácí (např. komparace s dílem L. Čoupeka v otázkách lokální politiky obce)⁵ i zahraniční literatuře. Navíc jsou zde poskytnuty i podněty pro další bádání (například v oblasti místní bezpečnost, školství, církevních záležitostí, sociální péče, zdravotnictví či pojišťovnictví). Vytknout lze opět pouze chybějící data konkrétních sporů nebo některých platů od obce,⁶ které by analýze dodalo vyšší výpovědní potenciál pro komparace v čase.

Poslední výzkumná kapitola sleduje postavení vesnické obce v církevním a hospodářském systému, včetně vztahů k farnosti a vrchnosti. Přináší cenné detaily k platům a raabizaci. Raabizace, jako dosud málo probádané téma, představuje klí-

3 František MATĚJEK, *Feudální velkostatek a poddaný na Moravě s přihlédnutím k přilehlému území Slezska a Polska*, Praha 1959, s. 224; srov. Josef PEKAŘ, *Kniha o Kosti. Kus české historie*, Praha 1970, s. 277. V případě citací z *Knihy o Kosti* J. Pekaře by bylo s ohledem na dvoudílnou monografii z let 1910 a 1911, jakož i na vydání z roku 1970, vhodné v poznámkách pod čarou uvést konkrétní verzi (viz pozn. č. 406, s. 145).

4 Namátkou poznámky pod čarou č. 490, 503, 504, 505 a další.

5 Lukáš ČOUPEK, *Správa a samospráva poddanských vsí Uherskohradištska před zavedením obecního zřízení*, Brno 2010, disertační práce Masarykovy univerzity Brno, Filozofická fakulta. Autor uvádí nepřesný název v citaci této práce v pozn. č. 672.

6 Např. pozn. č. 683, 684, 688, 698 a 748.

čový přínos této práce. Drozda analyzuje její zásadní vliv na strukturu vesnice a vztahy mezi poddanými a vrchností. Přehlednost zvyšuje tabulkové zpracování změn (s. 272), avšak celkově kapitola opět místy opakuje dříve uvedené informace. Kapitulu pak závěrem spíše doplňuje kontextualizace zavedení urbaniální a berní reformy.

Je škoda, že závěr knihy především shrnuje hlavní myšlenky textu, aniž by se badatel výrazněji zaměřoval na širší kontextualizaci či srovnání s prostudovanou domácí a zahraniční literaturou. Případně zde mohlo být alespoň zamyšlení nad možnými rozdíly vývoje v rámci Čech a Moravy (příp. Slezska). Přesto Drozdův příspěvek představuje významný přínos pro studium vesnických obcí ve druhé polovině 18. a první polovině 19. století.

Silnou stránkou knihy je i propojení tradičních přístupů hospodářských, správních a sociálních dějin s mikrohistorií a metodami dějin zdola. Autor precizně analyzoval vliv reforem na každodenní život a sociální strukturu venkova a vyniká také prací s rozsáhlým archivním materiálem, který pokrývá široké spektrum pramenů.

Celkově představuje Drozdova publikace hodnotný krok směrem k novému porozumění dějinám venkova a nabízí podněty pro další bádání v české historiografii. Přes drobné nedostatky přináší ucelený a čtivý pohled na vesnickou obec a jeho přístup i metodologie mohou být zcela jistě inspirativní pro budoucí výzkum tohoto bohatého a mnohovrstevnatého tématu.

Veronika Macháňová

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uveďte původ – Neužívejte komerčně – Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

Karel DURMAN – Marek JAKOUBEK (ed.)

Konec mýtu o věčném přátelství. K charakteristice ruské politiky v Bulharsku v letech 1876–1887

Praha, Karolinum 2024, 114 s., ISBN 978-80-246-5755-4.

V české historiografii se jen vzácně stává, že se do běžného edičního provozu dostane práce vzniklá původně jako samizdat, jejíž text byl po desítky let znám jen omezenému okruhu čtenářů, a to pouze ve formě strojopisu, navíc pod pseudonymem. Právě to je však případ studie Karla Durmana, publikované pod názvem *Konec mýtu o věčném přátelství*, která se s odstupem více než půlstoletí dočkala zásluhou nakladatelství Karolinum svého prvního řádného knižního vydání. Její uveřejnění je nejen edičním, ale i historiografickým činem – neboť jde o text, jenž je svou argumentační silou, interpretační razancí i ideovou vyhraněností srovnatelný s nejlepšími příklady kritické historiografie – přičemž zůstal v domácím prostředí po dlouhá desetiletí prakticky neznámý.

Jak upozorňuje editor knihy Marek Jakoubek ve své úvodní studii, Durmanův text nebyl zamýšlen jako úzce akademická monografie, nýbrž jako odborně podložený, ale současně jednoznačně angažovaný příspěvek k „demytologizaci“ vztahů mezi carským Ruskem a novodobým Bulharskem. Vznikl počátkem sedmdesátých let 20. století jako reakce na dobovou atmosféru normalizace a na oficiální diskurz, který v Československu systematicky udržoval narativ o bratrském vztahu mezi národy východního bloku – diskurz, jenž byl odůvodňován jak ideologickými, tak historickými argumenty. Karel Durman, tehdy už po vynuceném odchodu z akademické sféry, vytvořil text, který měl být protiváhou této manipulativní historiografie: svou metodou, jazykem i ambicí měl překročit lokální kontext. Svůj rukopis vydal pod pseudonymem „Karel Kinský“ v samizdatovém *Sborníku historických studií* (1972), odkud se dostal jen k nevelkému publiku.

O více než patnáct let později se tento text stal základem pro Durmanovu první anglicky psanou monografii *Lost Illusions: Russian Policies towards Bulgaria in 1877–1887* (Uppsala University 1988). Přijetí anglické verze Durmanovy studie ukázalo, že autorovo pojetí mělo široký ohlas i za hranicemi tehdejšího Československa. Studie se dočkala řady pozitivních recenzí v prestižních periodikách, kde byla oceňována zejména Durmanova schopnost kombinovat pečlivou práci s prameny s pronikavou analýzou imperiální politiky. O to paradoxnější bylo, že v českém prostředí tato práce zůstávala dlouho prakticky neznámá – až do současné edice původní české verze. Knižní edice z roku 2024 tak čtenářům konečně zpří-

stupňuje plnou původní verzi studie Karla Durmana, a to nejen jako historický dokument, ale jako stále živý analytický text, jenž se ve světle současných geopolitických událostí stává znovu mimořádně aktuálním.

Durmanova práce analyzuje ruskou politiku vůči Bulharsku v desetiletí následujícím po rusko-turecké válce (1876–1878). Jeho hlavní teze je jednoznačná: politické a vojenské intervence carského Ruska v Bulharsku nebyly výrazem bratrské pomoci či slovanské solidarity, nýbrž zcela jednoznačným a systematickým pokusem o imperiální dominanci, jejímž cílem bylo učinit z Bulharska nárazníkové území a závislý protektorát. Tento hlavní argument autor dokládá na širokém spektru pramenů, včetně diplomatické korespondence, pamětí a archivních dokumentů. Jedním z jeho klíčových zdrojů je například známý Jacobsohnův sborník – kolekce tajných ruských depeší, jejichž autenticita byla opakovaně zpochybňována, ale kterou Durman (v návaznosti na Pokrovského a Pavloviče) považuje za relevantní a potvrzenou jinými dokumenty.

Jedním z nejvýraznějších rysů Durmanovy interpretace je jeho schopnost zachytit propojení mezi vojenskou, ideologickou a kulturní rovinou ruského vlivu. Velmi přesvědčivě ukazuje, jak byl mýtus o „věčném přátelství“ mezi Bulharskem a Ruskem v podstatě výsledkem propagandistické konstrukce, která sloužila jako nástroj legitimace imperiální hegemonie. Připomíná přitom, že podobné diskurzy byly typické i pro jiné koloniální říše – jen s tím rozdílem, že v ruském kontextu byly více provázány s mesiánským nacionalismem a se slavjanofilskými představami o ruském poslání osvoboditele. Tento narativ o vzájemné slovanské spřízněnosti, posílený tradiční rolí Ruska coby „ochránce pravoslavných věřících“ na Balkáně, který legitimizuje velmocenské ambice, je pak v mnohých částech jihovýchodní Evropy aktuální dodnes. Do značné míry pak stále rezonuje také v samotném Bulharsku.

Durmanova kniha je rozdělena do několika chronologicky i tematicky vymezených kapitol, které sledují vývoj ruské politiky vůči Bulharsku od doby Alexandra II. přes vládu Alexandra III. až po dramatické období po sjednocení Bulharského knížectví s Východní Rumélií. Autor se detailně zabývá nejen mezinárodním kontextem, ale i konkrétními mechanismy uplatňování ruské moci na místní úrovni – například skrze vojenskou správu, umístění ruských důstojníků do bulharských institucí nebo podporu proruských politických frakcí. Kromě hlavní linie textu, sledující snahu ruské zahraniční politiky o dosažení a posílení vlivu v Bulharsku, pak čtenáře překvapí až houževnatý odpor mladého státu, který se přes všechny překážky snažil hájit svoji politickou autonomii.

Ačkoliv Durman nevystupuje jako profesionální „teoretik dějin“, jeho text je výrazně ovlivněn dobovými ideologickými diskusemi, zejména mezi marxistickou a nacionalistickou školou sovětské historiografie. Kriticky se vymezuje jak vůči apologetické carské tradici (Tatiščev, Golovin), tak vůči pozdější revizi bolševické marxistické školy, která – zejména po Stalinově smrti – začala opouštět radikální kritiku carismu ve prospěch nacionalistické reinterpretace dějin. V tomto smyslu Durman navazuje na Michaila Pokrovského, a překračuje ho směrem k širšímu kritickému historismu, který je schopen vidět ruský imperialismus jako trvalý strukturální jev, nikoli pouze jako produkt „špatných politiků“.

Jedním z nejzajímavějších aspektů knihy je Durmanovo srovnání ruské politiky v 19. století s politikou Sovětského svazu v období po roce 1968. Toto srovnání má samozřejmě své limity, ale jako heuristický nástroj funguje velmi přesvědčivě – a v dobovém kontextu samizdatu plnilo i významnou mobilizační funkci. Durman zde nevystupuje jako suchý akademik, nýbrž jako intelektuál, pro nějž je historie nástrojem kritického myšlení o přítomnosti. Právě tento aspekt byl pochopitelně důvodem, proč byl Durmanův text v Československu původně publikován pod pseudonymem, a vydání se posléze dočkal až v zahraničí.

Durmanův text lze zároveň číst jako tolik potřebný korektiv v širším intelektuálním rámci současné západní historiografie i antropologie, která se již po několik desetiletí intenzivně věnuje kritice kolonialismu, avšak téměř výhradně v jeho západoevropských variantách. V tomto převážně sebeobviňujícím diskurzu – zaměřeném na minulost britského, francouzského či belgického impéria – se jen zřídka reflektuje skutečnost, že imperiální logika, kulturní nadřazenost a násilná kontrola „menších“ národů byla vlastní i carskému a posléze sovětskému Rusku. Durmanova analýza ruské politiky vůči Bulharsku po roce 1878 tuto opomíjenou dimenzi mocenského jednání pregnančně odhaluje a ukazuje, že imperiální mentalita ruského státu nebyla v ničem méně expanzivní, manipulativní či destruktivní než její západní protějšky – a že v některých aspektech, právě pro svůj ideologický universalismus a mesianistické sebeklamy, mohla být ještě nebezpečnější. Tím se jeho práce stává nejen historiografickým aktem demytologizace konkrétního regionálního vztahu, ale i významným příspěvkem k deprovinciální debaty o kolonialismu jako globálním historickém jevu.

Zásluhou editora Marka Jakoubka je Durmanův text konečně dostupný širšímu čtenářstvu v přehledné, kvalitně editované podobě. Úvodní studie i ediční poznámka poskytují čtenáři orientaci v procesu geneze textu, objasňují některé terminologické zvláštnosti a připojují i širší Durmanovu bibliografii, včetně ohlasů

jeho anglických publikací. Kniha je také doplněna bohatým poznámkovým aparátem, který ocení především odborné publikum.

Konec mýtu o věčném přátelství je víc než jen historická studie: je to polemic-ký manifest, precizní analýza imperiálního myšlení i výzva k intelektuální odvaze. Je to text, který ob stojí jak jako pramenně fundovaná politická historie, tak jako reflexe nad mechanismy ideologické nadvlády, jež si podržely svou účinnost i v době, kdy zanikla impéria, která je kdysi produkovala. Vydání této knihy tak představuje důležitý příspěvek nejen k dějinám rusko-bulharských vztahů, ale i k obecnému porozumění tomu, jak mýty formují politickou realitu – a jak proti nim může historiografie působit jako nástroj osvobození.

Lenka Jakoubková Budilová

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uveďte původ – Neužívejte komerčně – Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

Birgit SACK

***Maria Grollmuß 1896–1944. Biografische Annäherung
und Erinnerungsnarrative***

Göttingen, Wallstein Verlag 2023, 644 s., ISBN 978-3-8353-5372-5.

Maria Grollmuß (1896–1944) je v kulturní paměti našich saských sousedů vnímána jako socialistka, Lužická Srbka, katolická křesťanka a především antifašistka. V českém prostředí jde o zcela neznámou postavu, třebaže uměla přinejmenším pasivně česky a zajímala se o české dějiny, literaturu a politiku. Ačkoli šlo v bývalé NDR o často zmiňovanou postavu, již byly věnovány četné brožury, beletrie, muzejní expozice a byly po ní pojmenovány ulice a školy, odborná monografie o ní dosud chyběla. Teprve v roce 2023 tento dluh napravila Birgit Sack, historička protinacistického odboje a ředitelka drážďanského památníku Gedenkstätte Münchner Platz, který připomíná v budově bývalého zemského soudu nacistickou soudní zvěli. Dříve než se dostaneme k samotné monografii, pokládám za vhodné představit osobnost Grollmušové, o níž se u českých autorů téměř nedočteme, s výjimkou práce Pavly Plaché o vězeňkyních v Ravensbrücku.¹

Otcem Marie Grollmušové byl lužickosrbský aktivista a ředitel školy v Lipsku Dr. Jan Grollmuß (1851–1924) a matkou Němka Caroline Koelitz (1863–1911), pocházející z rodiny lipských podnikatelů. Životní standard rodiny byl blahobytný, matka s oběma dcerami, Marií a Cecílií (1898–1974), trávila v lipském bytě pouze zimu a kvůli obavám z tuberkulózy žila po většinu roku v Radiboři u Budyšina, rodné obci Jana Grollmuše, který si zde postavil vilu. Ačkoli se Jan pokoušel své dcery zapojovat do lužickosrbského hnutí v Radiboři i v Lipsku, domácnost byla německojazyčná a lužická srbština byla pro Marii až druhým jazykem. Dětství sester bylo ovlivněné dlouhodobým tuberkulózním onemocněním matky a citově chladnou výchovou ze strany otce. Jak bývalo před první světovou válkou v učitelských rodinách celkem běžné, začala Marie v šestnácti letech studovat učitelský ústav (její mladší sestra ji záhy napodobila) a od roku 1917 působila jako učitelka. Události první světové války ji politizovaly a radikalizovaly. Jako Lužická Srbka nepropadla v roce 1914 válečnému nadšení, ale naopak cílila sympatie k Srbskému království. Koncem války se začalo proměňovat její světonázorové založení od katolicismu k socialismu a postupně ochladl její lužickosrbský aktivismus. Její

1 Pavla PLACHÁ, *Zpřetrhané životy. Československé ženy v nacistickém koncentračním táboře Ravensbrück v letech 1939–1945*, Praha 2021, s. 248.

přechod k socialismu byl ale postupný, např. v lednu 1919 odsuzovala povstání spartakovců a stavěla se na stranu nově vzniklé Výmarské republiky.

Díky poválečné reformě školství mohla Marie jako absolventka učitelského ústavu složit maturitu (1920) a na základě toho se zapsat na filosofickou fakultu Lipské university, kde studovala jako hlavní obor historii a vedlejší obory němčinu, francouzštinu a filosofii. Zde se pohybovala ve studentských spolcích sociálnědemokratického a katolického zaměření a postupně se přiklonila ke katolické politické straně Centrum a jejímu levicovému křídlu. Na sociální demokracii ji podle vlastního vyjádření odrazoval bezbarvý profil jejich předáků, ať už v podobně necharismatického prezidenta Friedricha Eberta nebo lipských funkcionářů. Filosofickou fakultu absolvovala v roce 1925 a poté se rozhodla pokračovat disertací, v níž se věnovala německému filosofovi Josephu Görresovi (1776–1848) a jeho vztahu k demokracii. Disertační práci odevzdala již po několika měsících, avšak byla jí vrácena k přepracování. Novou verzi podala až v roce 1929 a obhájila 1932. Vedle psaní disertace se věnovala publicistice, zejména ženské otázce a vztahu k demokracii. V dobovém kontextu nepřekvapuje její elitní chápání demokracie jako systému, v jehož čele jsou vůdci či vůdce, ani umírněný německý nacionalismus (např. prosazovala sjednocení Německa s Rakouskem). V době svého studia se přátelila se studentem práv a katolickým aktivistou Hermannem Kopfm (1901–1991), který působil po druhé světové válce jako dlouholetý poslanec Spolkového sněmu za CDU. Právě dopisy Marie adresované po mnoho let Kopfovi tvoří zásadní pramen, o němž se monografie Birgit Sackové opírá. Kopf dokonce stál o manželství s o sedm let starší Marií. Ta mu ale dávala najevo, že nemá zájem o sex a zůstala celoživotně svobodná a bezdětná, podobně jako její sestra.

Po absolvování univerzity se stala zastupující učitelkou v katolické dívčí škole v Offenburgu na německo-francouzských hranicích. Poté, co její časově ohraničené působení skončilo, našla pouze špatně placené praktikum (Volontariat) ve frankfurtském listu *Deutsche Republik* (1926–1927). Z českého pohledu je překvapivé, že ačkoli byla absolventkou filosofické fakulty, nezískala místo gymnaziální profesorky. V tomto se lišila od generace českých absolventek filosofických fakult, které ve 20. letech relativně snadno nalézaly místa na slovenských nebo regionálních gymnáziích. Ve Výmarské republice byl takový převis absolventů filosofických fakult, že se na místo čekalo až deset let.

Někdy v této době se Marie dále radikalizovala, odcizila se levicovému křídlu strany Centrum a začala se přibližovat komunistickému hnutí. Není zřejmé, zda to bylo dané vývojem německé politiky (Marie byla rozčarována podporou prezi-

dentské kandidatury Paula von Hindenburga stranou Centrum), nebo zda šlo o frustraci z neúspěšného hledání zaměstnání, když se neuchytila jako gymnaziální učitelka ani jako redaktorka ve stranickém tisku. Navíc se po smrti otce zhoršila její finanční situace. Zatímco za jeho života si mohla z jeho slušné penze dovolit studium na univerzitě, po jeho smrti a za situace, kdy byly rodinné úspory zničené inflací, se musela sama starat o výdělek. To, že společně se sestrou zdědily rodinnou vilu v Radiboři, ji alespoň poskytovalo útočiště, kam se mohla uchýlit v dobách, kdy neměla žádný příjem.

Můžeme spekulovat, co bylo příčinou jejich neúspěchů v katolické straně Centrum. Patrně zde nepatřila jako osoba z protestantského východu Německa, částečná Lužická Srbka a navíc jako příznivkyně menšinového levicového křídla strany k žádné významné skupině. Možná měla význam skutečnost, že se pohybovala ve striktně mužském konzervativním prostředí, kde to měla žena, která chtěla zůstat svobodná, těžké. Nebo to byla neochota či nemožnost využít sex-appealu? Autorka zmiňuje na s. 472, že tvář Marie, podle fotografií z mládí velmi působná, byla poznamenána neštovicemi. Ovšem není jasné, zda pocházely z mládí, nebo až z doby pobytu v koncentračním táboře, přičemž fotografie mohou klamat, neboť bývaly retušované.

Jestliže Grollmušová neudělala žádnou kariéru ve straně Centrum, dvojnásob to platí o Komunistické straně Německa, kam vstoupila v roce 1927 s velkým nadšením především daným jejími iluzemi o Sovětském svazu jako vznikající ideální společnosti. V tehdy již značně stalinizované politické síle ale budila svým předchozím členstvím ve straně Centrum stejně jako svým vzděláním a středostavovským původem nedůvěru. Navíc se v KPD přidala ke křídlu požadujícímu proti linii Kominterny spolupráci se sociální demokracií a nedokázala se sžít s většinou proletářským členstvem. Stejně jako ve straně Centrum, ani v KPD nezískala žádnou funkci. Komunisté ji navíc nejprve nedovolili se stát přímo členkou a vyslali ji jako svou agentku do sociálně demokratických odborů v Berlíně, kam se Grollmušová přestěhovala v touze žít v prostředí s mimořádně silnou podporou KPD. Ani v této straně nezískala placené zaměstnání a byla nucená se živit pomocnou výukou nebo kancelářskou výpomocí a často trpěla materiální nouzí.

Z důvodu jejího členství v KPD byla šance na získání učitelského místa ještě menší než dříve. Vlivem svého smýšlení se také ocitla v izolaci ve své rodné vsi Radiboři, kam jezdila občas na návštěvu. Místní katolické lužickosrbské obyvatelstvo ji vnímalo jako Němku a komunistku a podívovalo se, že chodí do kostela. Prý ale do kostela přicházela až těsně před začátkem mše a sedala si do zadní řady, aby ne-

musela být jiným na očích. Přesto ani tehdy neuvažovala, že by vystoupila z církve, částečně z důvodu ohledů k sestře, částečně i z vlastního přesvědčení. Se svou sestrou, která zůstala věrná katolicismu, se nicméně v této době odcizila. Dle vzpomínek pamětníků obě ženy sice obývaly jedinou vilu v této obci, ale jinak byly velmi chudé.

Z KPD byla vyloučena v roce 1930 za to, že podporovala působení komunistů a sociálních demokratů v jednotné odborové organizaci a kritizovala rozhodnutí strany vytvářet odbory vlastní. Vyloučení z KPD pro ni znamenalo i odchod z Berlína a trvalé přesídlení do rodné Radiboře. Po krátké činnosti v marginální straně zvané KPD-O (O jako opozice, pozn. SH) přešla s dalšími soudruhy a soudružkami do nově založené Socialistické dělnické strany Německa (SAP), odštěpené skupiny od sociální demokracie. Zde se zejména přátelila s poslancem Maxem Seydewitzem (1892–1987), pozdějším významným politikem NDR. Toto uskupení podporovalo společný postup německé levice a je především známé tím, že v něm coby mladý aktivista působil pozdější spolkový kancléř Willy Brandt (1913–1992). Grollmušová za stranu dokonce kandidovala ve volbách roku 1932, avšak uskupení získalo celoněmecky pouhé 0,2%.

Nástup nacistů k moci znamenal a přechod levicových stran do ilegality. Grollmušová společně se Seydewitzem založila odbojovou skupinu, angažovala se v pomoci pronásledovaným rodinám, organizovala ilegální přechody do Československa a distribuci ilegálních materiálů. Skupina byla ale prozrazena a Grollmušová byla v listopadu 1934 zatčena. Soud jí následně poslal na šest let do vězení ve Waldheimu u Saské Kamenice. Ve volném čase se zde věnovala studiu cizích jazyků včetně češtiny. Z náznaků v dopisech je zřejmé, že sledovala se sympatiemi snahu Československa zachovat si nezávislost a také znala české dějiny, především husitství, osobnost Masaryka a české básníky. Když došlo v prosinci 1940 k vypršení jejího trestu, nebyla propuštěna, ale přemístěna do ženského koncentračního tábora v Ravensbrücku. Jak dokládá Birgit Sack, neexistují přímé doklady o pozdějším tvzení, že jí gestapo nabízelo propuštění za špiclovské služby v lužickosrbském prostředí, nacistickým režimem pronásledovaném (s. 416–421). Její smůlou asi bylo, že kdyby dostala kratší trest, který by vypršel ještě před vypuknutím druhé světové války, možná by byla propuštěna. Kdyby naopak byla odsouzena na více let, možná by strávila válku v relativně snesitelném ženském vězení.

V koncentračním táboře v Ravensbrücku byly podmínky nesrovnatelně horší než v předchozím ženském vězení a záhy se projevil zdravotní problém Grollmušové. Měla obtíže zvládat fyzickou práci, udržovat pořádek, nosit uprave-

né oblečení a dodržovat časy nástupů. Přestože patřila k německým vězeňkyním, které byly oproti ostatním skupinám – hlavně nejpočetnější skupině polské – privilegiované, stávala se terčem šikany ze strany některých vězeňkyň. Jiné ji ale chránily s ohledem na její věk a hluboké až encyklopedické vzdělání. Tyto vězeňkyně také rády naslouchaly jejím přednáškám. Navíc se jako znalkyně cizích jazyků přátelila s Čechy, Polky a Francouzky. Autorka nevyklučuje, že se v této době obrátila silněji ke katolické spiritualitě (s. 462–472), jak se zdá z jejích dopisů sestře. Ovšem je možné, že tón dopisů byl ovlivněn skutečností, že sestra Cecilie byla zbožnou katoličkou. Podle svých vlastních dopisů a vzpomínek spoluvězeňkyň byla Marie po několika letech v Ravensbrücku skutečně na konci svých sil a smrt 6. srpna 1944 pro ni byla spíše vysvobozením.

Záhy po osvobození začal vznikat její kult antifašistické, srbské a socialistické hrdinky a mučednice. Stalo se tak především díky Max Seydewitzovi, který během emigrace vstoupil do Komunistické strany Německa (KDP) a po návratu do vlasti se stal saským premiérem. Druhou příčinou bylo, že patřila k srbské menšině za války pronásledované a po osvobození vládou NDR protežované. Tvůrci kultu přitom upozadovali její vyloučení z KDP v roce 1930 stejně jako skutečnost, že se od první světové války prakticky k Lužickým Srbům nehlásila. Podle Sackové byla vysloveně sorabizována (s. 507–521), např. její náhrobek je psán lužickosrbsky, což kontrastuje s jejím chladným přijímáním místní lužickosrbskou komunitou během života. Taktéž byla místní katolickou církví a národně frontovní Křesťanskodemokratickou unií (Ost-CDU) představována jako větší katolička, než to pravděpodobně odpovídalo skutečnosti. Katolické zobrazování Grollmušové je silné v Lužici dodnes. Tím nám připomíná Marii Kudeříkovou (1921–1943), která byla až do roku 1989 oslavována coby komunistka, avšak po roce 1990 byla v místní regionální paměti redefinována jako katolička, čímž byl její kult, alespoň na lokální úrovni, uchován.² V rámci budování kultu Grollmušové překvapuje malá angažovanost její sestry, která, ač žila ještě dlouhá desetiletí po válce, se nestala tím, čím byla např. Gusta Fučíková ve vytváření kultu svého manžela. Bylo to snad tím, že jako katolička měla odstup od ateistické NDR?

Biografie Grollmušové je psána s neobyčejnou důkladností. V jistém smyslu představuje autorčino celoživotní úsilí, neboť o ní publikovala poprvé v roce 1997. Probádala úctyhodné množství pramenů a dokázala se kriticky vyrovnat jak s dokumenty vzniklými za života Grollmušové, tak s prameny z doby NDR, které ji pochopitelně vykreslovaly v co nejlepším světle. Jak autorka ukazuje, mnohé výpo-

2 Daniela POLÁKOVÁ, *Marie Kudeříková. Životnost mýtu a lidské zkušenosti*, Praha 2017.

vědi spoluvězenkyň je nutno číst v náznacích, kde za postavou hrdiny a mučednice pouze prosvítá obraz, jak se jevila současníkům. Mimořádně cenným pramenem jsou dopisy Grollmušové adresované Hermannu Kopfovi z 20. a počátku 30. let. Lze jen litovat, že se nezachovala druhá polovina, Kopfovy dopisy adresované Grollmušové. Autorce se podařilo setkat ještě v 90. letech s pamětníky, ale jejich sdělení již nic převratného nepřinesla.

Sacková měla dle mého soudu častěji do monografie vkládat své vlastní postřehy. Patrně v obavě z obvinění ze spekulativnosti se ale drží striktně pramenů. Někde je snad až zbytečně rozvláčná v odkazování a citování, takže se čtenář musí některými kapitolami až prokousávat. Snad zbytečně skromně za podtitul práce zvolila „biografické přiblížení a vzpomínkové narativy“. Ačkoli si jsme vědomi, že nelze napsat objektivní životopis, mohla autorka svou práci bez obav označit za biografii bez jakýchkoli přívlastků.

V čem je práce slabší, je zobecnění: Marie Grollmušová je na první pohled méně významnou historickou osobností. Proslavil ji teprve tragický závěr jejího života, resp. poválečné vytvoření jejího kultu hrdinky/mučednice díky spojení s vůdčí postavenou poválečné saské politiky Maxem Seydewitzem a Lužickými Srby. Její katolictví i vyloučení z KPD ji umožnilo „uchránit“ před antikomunismem po roce 1989. Zájem o ni v kontextu dnešní vzpomínkové kultury spolkové země Sasko zvyšuje i její ženství (viz celoněmecká iniciativa Frauenorte).

Autorčina nechota Grollmušovou kontextualizovat je zejména patrná v otázce, proč nezískala v žádné straně významnější postavení, ač byla vysokého formálního i faktického vzdělání a měla velký zájem o stranickou politiku? K nalezení odpovědi se ji mohla autorka pokusit srovnat Grollmušovou s německými ženami její generace působícími na levici a pocházejícími z podobných sociálních poměrů. Byla příčinou její spíše introvertní osobnost? Odmítání sexuality a vstupu do manželství? Byla to její náboženská, etnická či regionální menšinovost?

Pokud ji srovnáváme v českém prostředí s o deset let starší Luisou Landovou Štychovou (1885–1969), jíž jsem věnoval monografii, domnívám se, že tehdejší ženám na levici mohlo v politické kariéře paradoxně pomáhat manželství a mateřství, zejména pokud měly někoho, kdo se o děti postaral. Landová Štychová odvozovala svou legitimitu političky z toho, že je matkou a využívala sociální kapitál svého manžela, se kterým jezdila řečnit na schůze. Společně se také seznamovali s dalšími politickými aktivisty. Dále se zdá, že pro úspěch Landové Štychové v politice bylo zásadní její extrovertní založení a pracovitost. I přes bezpochyby vysoké vzdělání Grollmušové nemám dojem, že by byla obzvláště aktivní – napsala diser-

taci o rozsahu 90 stran, jednu brožuru a dalších 25 článků. S tím kontrastuje Landová Štychová, která ač nedosáhla ani maturity, byla coby řečnice i novinářka pilná až sebezníčujícím způsobem. Grollmušová se ani neopírala ve své politické aktivitě na rozdíl od Landové Štychové o ženskou síť. Zdá se mi také, že Grollmušová jako by nevěděla, s jakým městem spojit svou budoucnost. Nechtěla zůstat v rodném avšak protestantském Lipsku, kde byla jako studentská aktivistka katolické strany Centrum marginální. Zájem o politiku v řadách této strany ji přivedl do Frankfurtu nad Mohanem, avšak nezakořenila zde. Zájem o KPD ji nasměřoval zase do Berlína, dobově známého jako bašta rudých, avšak ani do zdejšího komunistického prostředí se nedokázala integrovat. Měla bezpochyby smůlu i na dobu a zemi, do níž se narodila. Pro její generaci absolvující filosofické fakulty v nucených německých 20. letech nebylo mnoho uplatnění. Pro srovnání s Grollmušovou se nabízí i osud o pět let mladší Milady Horákové (1901–1950). Ta měla podobně jako Landová Štychová výhodu v celoživotní přítomnosti v hlavním městě, navíc vhodně zvolený obor práva ji umožnil zahájit po absolutoriu úspěšnou kariéru úřednice na pražském magistrátu. Racionálně se opírala o politickou stranu dominující v hlavním městě – národní socialisty a také o významnou nevládní organizaci, Radu československých žen. Manželství ji podobně jako Landové Štychové propůjčovalo respektabilitu, zatímco staropanensství bylo už v její generaci pro kariérní postup spíše stigmatem. Kdyby si Sacková zvolila např. desítku žen generace a sociálního původu Grollmušové působících v německé levici, možná by bylo její pochopení této postavy ještě hlubší.

I přes tyto výhrady představuje recenzovaná biografie důkladné a kvalitní dílo, které jistě zaujme čestné místo v rámci životopisů žen v politice.

Stanislav Holubec

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uveďte původ – Neužívejte komerčně – Nezasobujte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

Stanislav HOLUBEC

Krkonoše tří národů. Zrod a proměny moderní turistiky v letech 1860–1960

Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Historický ústav AV ČR 2024, 525 s.,
ISBN 978-80-7422-949-7.

Dějiny turistiky v českých zemích patří v posledních dvaceti letech ke standardním tématům naší historiografie. Trvalo ale dlouho, než čeští historici smazali náskok polských badatelů, kteří s výzkumem turistiky tzv. Sudet začali dříve a téma zpracovávali systematicky i s řadou přesahů na území dnešní České republiky.

Když historik z Vratislavské univerzity Tomasz Przerwa v roce 2003 vydal obsáhlou knižní publikaci *Odkryli dla nas piękno gór* o dějinách tří turistických organizací působících v letech 1881 až 1945 nedaleko našich dnešních státních hranic,¹ byl to pro českou historiografii budíček, aby se začala tematikou zabývat v širším kontextu sociálních, hospodářských a kulturních dějin. Przerwa poté publikoval ještě několik obdobně zaměřených prací, z nichž jmenujme alespoň podrobné zmapování historie zimních sportů „ve slezských Sudetech“ do roku 1945 *Między łąkiem i zachwytem* z roku 2012 a útlejší populárně-vědnou knížku *Wędrówka po Sudetach* (2005).²

Krátce po T. Przerwovi prezentoval svou první obsáhlou publikaci k dějinám turistiky jeho krajan Marcin Dziedzic. Na rozdíl od Przerwy ale začal zpracovávat dějiny jednotlivých německých turistických organizací, tzv. horských spolků, na naší straně hranice. Jeho knihy se vyznačují minuciózní akribií, ve srovnání s Przerwowými větší popisností a menší kontextualizací, ale o to bohatší faktografií.

První ze série jeho monografií byla v roce 2006 práce o jedné z nejvýznamnějších regionálních turistických organizací, která v meziválečném období měla přes deset tisíc členů, Moravsko-slezském sudetském horském spolku (*Mährisch-schlesischer Sudetengebirgsverein*), činném hlavně v Jeseníkách a Rychlebských horách.³ V dalších letech následovaly knihy o Německém horském spolku pro Ještěd-

1 Tomasz PRZERWA, *Odkryli dla nas piękno gór. Trzy sudeckie organizacje górskie 1882–1945: Verband der Gebirgsvereine an der Eule, Waldenburger Gebirgsverband, Zobtengebirgsverein*, Toruń 2003.

2 Tomasz PRZERWA, *Między łąkiem i zachwytem. Sporty zimowe w śląskich Sudetach i ich znaczenie dla regionu (do 1945 r.)*, Wrocław 2012; TÝŽ, *Wędrówka po Sudetach. Szkice z historii turystyki śląskiej przed 1945 r.*, Wrocław 2005.

3 Marcin DZIEDZIC, *Morawsko-śląskie Sudeckie Towarzystwo Górskie 1881–1945*, Wrocław 2006. Už o rok dříve vydal studii o menším německém orlickohorském spolku TÝŽ: *Niemieckie towarzystwo Gór Orlickich*, Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka 2005, č. 1, s. 23–34.

ský hřbet a Jizerské hory (*Deutscher Gebirgsverein für das Jeschken- und Isergebirge*) a Rakouském (Německém) krkonošském horském spolku (*Österreichischer/Deutscher Riesengebirgsverein*, obě 2009).⁴ V roce 2013 M. Dziedzic vydal ještě knihu o Kladském horském spolku (*Glatzer Gebirgsverein*), působícím na dříve německém území.⁵

K těmto dvěma autorům je na polské straně třeba připojit Piotra Sroka a jeho monografii *Turystyka w polskich Sudetach w latach 1945–1956*.⁶ Kromě badatelů spjatých s Vratislavskou univerzitou a tamním nakladatelstvím odborné literatury ATUT zmiňme ještě Mateusze J. Hartwicha, jenž se publikačně a pracovně uplatnil v Německu. Jeho *Das schlesische Riesengebirge. Die Polonisierung einer Landschaft nach 1945* (2012) je unikátním pohledem na „polonizaci krajiny a transformaci její paměti“⁷ v souvislosti s vysídlením německého a dosídlením polského obyvatelstva po druhé světové válce.⁸

Na české straně vznikaly obdobně zaměřené publikace se zpožděním a v menším počtu. Nejdříve vyšly v roce 2009 souhrnné dějiny německých turistických organizací v českých zemích od autora této recenze pod názvem *Umění putovat*.⁹ Vzhledem k tomu, že institucionální dějiny již byly vesměs zpracovány polskými historiky, zůstala tato kniha dlouho solitérem. Další možnosti výzkumu naznačila v roce 2019 zajímavá publikace Jiřího Glonka *Na Jeseníky! O putování jeseníckými horami, turistických bedekrech a mapách do roku 1945*,¹⁰ která podle mého názoru přesvědčivě zdůraznila dříve spíše opomíjenou kontinuitu předorganizační a organizované fáze turistiky. Kupodivu ale dosud nevznikly akademické dějiny Klubu českých (československých) turistů, který se zejména v období první republiky stal nejen velkým pozemkovým vlastníkem, ale i vlivnou nátlakovou skupinou.

Proč tak dlouhé bibliografické entrées? Protože jen tak si uvědomíme přelomový charakter recenzované monografie Stanislava Holubce *Krkonoše tří národů. Zrod a proměny moderní turistiky v letech 1860–1960*, kterou v roce 2024 vydalo

4 TÝŽ, *Niemieckie Towarzystwo Górskie Ještědu i gór Izerskich 1884–1945*, Wrocław 2009; TÝŽ, *Austriackie (Niemieckie) Towarzystwo Karkonoskie 1880–1945*, Wrocław 2009.

5 TÝŽ, *Kłodzkie Towarzystwo Górskie 1881–1945*, Wrocław 2013.

6 Piotr SROKA, *Turystyka w polskich Sudetach w latach 1945–1956*, Wrocław 2013.

7 Srovnej recenzi Matěje Spurného v časopise Střed 2013, č. 2, s. 102–105.

8 Mateusz J. HARTWICH, *Das schlesische Riesengebirge. Die Polonisierung einer Landschaft nach 1945*, Wien – Köln – Weimar 2012.

9 Martin PELC, *Umění putovat. Dějiny německých turistických spolků v českých zemích*, Brno 2009.

10 Jiří GLONEK, *Na Jeseníky! O putování jeseníckými horami, turistických bedekrech a mapách do roku 1945*, Olomouc 2019.

jeho domovské pracoviště, Historický ústav Akademie věd ČR, ve spolupráci s Nakladatelstvím Lidové noviny.

Všechny zmíněné knihy se soustředí buďto na českou nebo polskou (dříve německou) stranu hor, čímž implicitně zdůrazňují tradiční představu hor jako rozdělujícího prvku. Ta ale se vznikem moderní turistiky, pro niž není horská krajina na její cestě překážkou, ale cílem, přestává dávat smysl. Navíc, když po obou stranách hranice žije totéž etnikum, v tomto případě slezští a čeští (böhmisch) Němci, tento pohled nelze ospravedlnit ani dobovým nacionalismem. Holubcova kniha je v tomto ohledu velmi inspirativní.

Podtitul slibuje dějiny turistiky, což znamená především pěší putování přírodou. Co přesně pod turistikou chápe autor, se čtenář nedozví. Po přečtení knihy ale mohu prohlásit, že v Holubcově hledáčku byl spíše turismus ve významu cestovního ruchu, takže potencionální zájemce o knihu dostane více, než čeká. Určitě stálo za to odložit přílišnou skromnost a širší záběr naznačit už v názvu.

Holubec se de facto mnohem více než výše uvedeným knihám blíží například pojetí Martina Zückerta, jenž komparativně zkoumal zpřístupňování Karpat a Alp.¹¹ Autorova monografie výrazně zasahuje i do dějin ochrany přírody. Knihu nakonec na jedné straně vymezuje počátek turistického otevírání Krkonoš (1860), na druhé straně je to ale neméně vhodně zvolený mezník „environmentální“: v roce 1959 vznikl *Karkonoski Park Narodowy* a roku 1963 byl vyhlášen Krkonošský národní park.

Krkonoše jsou nepochybně badatelsky zajímavým prostorem.¹² Pro sledování plodného napětí mezi *culturou* a *naturou*, respektive pochopení proměny vztahu člověka ke krajině na pozadí modernizačních procesů, jsou přímo ideálním polem. Leží „uprostřed“ Evropy, obklopeny poměrně záhy industrializovanými regiony severovýchodních Čech a Dolního Slezska. Stanislav Holubec na řadě míst české (böhmisch) a slezské Krkonoše srovnává, což je logické.

Severní svahy Krkonoš jsou prudší a jejich rozloha je menší, jižní straně klesají do české kotliny pozvolněji a jejich rozloha je větší. Naštěstí ale knihu netvoří dva separátní příběhy Krkonoš – český (böhmisch) a slezský, ale jeden, který tu a tam vykazuje společné rysy, jinde odlišnosti ve vývoji. Jednotlivé kapitoly jsou členěny věcně, nikoli geograficky, což vhodně koresponduje s pojetím hor jako spo-

11 Viz Martin ZÜCKERT, *Alpen und Karpaten*, Bohemia 54, 2014, č. 1 (zvláštní číslo).

12 S ohledem na nejednotné vymezení horstva dobovými aktéry možná stálo za zmínku, jak vidí rozsah Krkonoš geomorfologie. Předpokládám, že přírodovědci jsou v této otázce zajedno a mohli by tak spor rozsoudit.

jovníku, nikoli rozdělovníku na hranici dvou státních celků. Rozdělovat začaly Krkonoše poněkud paradoxně až v době, kdy po obou stranách hranice žilo slovanské obyvatelstvo a v obou státech, Československu a Polsku, zavládlo státně-socialistické zřízení.

Na rozdíl například od „Jeseníků“ Jiřího Glonka nelíčí Holubec v úvodu historické snahy pronikat do nitra hor. Nevěnuje příliš prostoru předmoderní prospektorské a hornické činnosti a místo toho podává zevrubný přehled Krkonoš a Podkrkonoší jako především textilních oblastí. Nejsem zcela přesvědčen, že je takto rozsáhlý hospodářský úvod nezbytný, protože jsem v dalším líčení nenašel příliš návazností na tento druh podnikání. Spíše jsem z Holubcova brilantního líčení počátků cestovního ruchu v Krkonoších nabyl dojmu, že za ním stály jiné síly a noví aktéři. Turismus možná do určité míry pomohl kompenzovat postupné zaostávání zdejší textilní produkce za západní Evropou.

Po úvodní kapitole se autor zaměřil na proměny vnímání Krkonoš, jejich symbolické osvojování a utváření jejich odlišných obrazů. Třetí kapitola rekapituluje a v mnohém doplňuje naše poznání zrodu krkonošské organizované turistiky. Na ni navazuje nástin budování krkonošské infrastruktury a mediální propagace hor.

Ve všech kapitolách autor čerpá z obdivuhodné palety pramenů z českých i polských pamětových institucí, díky čemuž je jeho líčení velmi plastické, názorné a na řadě míst i objevné. Poněkud rušivě (alespoň na mne) působilo užívání plurálu „turistické infrastruktury“. Ačkoli chápu, co tím autor míní, osobně bych preferoval „kolektivum“ turistická infrastruktura, zahrnující v sobě všechny její typy.

Z věcných zjištění mne zaujala popisovaná rivalita dvojice měst na slezské straně, Karpacz a Szklarska Poręba, která v tomto rozsahu neměla na české (böh-misch) straně obdobu. Zajímavé jsou také exkurzy do nerealizovaných infrastrukturních projektů. Na okraj bych zmínil, že autor užívá pro města tehdejší názvy, což se týká především těch slezských, které oficiální polské pojmenování získaly až později. Na české straně vesměs česká toponyma (byť často vycházející z němčiny) už existovala. Autorův postup schvaluji, jen například v případě „Warnsdorfu“ bych psal i pro tuto dobu spíše Varnsdorf.

Druhá část knihy, jež svou vysokou odbornou úrovní nijak nezaostává za první, je zaměřena na vývoj krkonošského turismu a čím dále tím více i počínající ochrany přírody ve „věku extrémů“. S. Holubec sleduje, jak se horských oblastí dotýkala první světová válka, následný vznik nových států, vztahy Československa a Německa v meziválečném období, jak byl vnímán Mnichov a jak se některé české

obce vesměs neúspěšně pokoušely o jeho revizi a jak se postupně zhoršovala situace za druhé světové války. Po roce 1945 došlo k do té doby největšímu zásahu do krkonošského cestovního ruchu jednak vysídlením většiny německého obyvatelstva po obou stranách hranice, jednak polonizací slezské části hor, záhy i omezováním nebo rušením soukromého podnikání a uzavíráním státní hranice. Řadu tehdejších retardačních procesů, kdy zejména na slezské straně autor registruje úpadek úrovně služeb, vyvažuje snad jen v úvodu zmíněné vyhlášení národních parků oběma státy.

Kniha má jen velmi málo negativ. Jedním z nich jsou poměrně četné překlepy, za nimiž pouze tušíme problém při zanášení korektur. Občas jsou podle mého názoru nesprávně psána velká písmena (Dolnorakouský Lilienfeld – s. 147, Německá Říše – s. 83, Turneři – s. 208). Důsledněji by také měly být přepisovány a překládány německé názvy.

Upozorním jen na nesprávné psaní *Bierbersteine* × *Biebersteine* (Bobrowe Skály), *Melzergund* × *Melzergrund*, *Bedecker*, *Baedecker* × *Baedeker*, *biedermaier* × *biedermeyer*, *Kashuba* × *Kaschuba*, *Bezirkobmann* × *Bezirksobmann*, *Windbraut* × *Windsbraut*, *Garmischpartenkirchen* × *Garmisch-Partenkirchen*, *fresinige* × *freisinige*, *AufSchneeschuhe durch Grönland* × *AufSchneeschuben durch Grönland* apod. Správné označení ubytovny je v němčině *die Herberge*, nikoli pouze *Herberg* (s. 136), *Esche* znamená jasan, nikoli buk (s. 61), *seine Majestät* je *Jeho Veličenstvo*, nikoli *majestát* (s. 79). Je-li užito slovo *wandern* jako substantivum, mělo by být psáno s velkým počátečním písmenem (s. 74). Obdobně při vypuštění určitého členu v němčině je třeba změnit i koncovku přídatného jména, tedy *Der Deutsche*, respektive *Österreichische Riesengebirgsverein*, ale *Deutscher* nebo *Österreichischer Riesengebirgsverein*.

Faktografických či věcných nedostatků není mnoho, občas se ale vyskytnou. Pražská univerzita se v 19. století nejmenovala Karlova, ale Karlo-Ferdinandova (s. 30), Svaz dělnických turistů se správně nazýval Svaz československých dělnických turistů (s. 243), organizace pro pomoc a obnovu měla zkratku UNRRA, nikoli UNRA (s. 263). *Naturfreunde* nebyli sociálně-demokratická zájmová organizace (s. 257, 282), ale socialistický turistický spolek, v němž se angažovali i komunisté.

Opatrnější bych byl i s užíváním kategorie české národnosti pro počátek 19. století (s. 31), sousloví „německý odsun“ (s. 268, spíše bych užil odsun nebo [nucené] vysídlení německého obyvatelstva) a nepřesné je také rozlišování českých zemí a Slezska (které bylo jednou z historických zemí Koruny české, s. 5). Polemizovat se jistě dá i s názorem, že krajinomalba vznikla v 18. století (s. 24), respektive

se stylovou charakteristikou architektury horských chat (snad by měla být řeč spíše o tzv. švýcarském, než alpském stylu, s. 126). Odvoz zvonů pak myslím není možné odůvodnit potřebou „železa“ (s. 162), které zvonovina neobsahuje. Vlastní oblast krkonošského turismu nicméně autor ovládá bezpečně a její líčení je nejen spolehlivé, ale i nesmírně přínosné a atraktivní.

Celkově je Holubcova obsáhlá kniha příkladná svým inovativním pohledem na hory jako na spojující, nikoli rozdělující prvek. Opírá se o rozsáhlý a fundovaný základní výzkum, po zásluze podpořený stejně jako vydání knihy Grantovou agenturou České republiky. Autor byl opět snad až příliš skromný, když v závěrečném shrnutí svou knihu charakterizoval jako „příběh ubytování a putování“. Nikoli, *Krkonoše tří národů* jsou více než to. Jsou zajímavým pohledem na mnohdy rozporné moderní makroprocesy probíhající tentokrát nikoli ve správních nebo industriálních centrech, ale právě na relativní periferii, která se však jejich působením dostává do ohniska pozornosti dobových aktérů a nyní i historiků.

Martin Pelc

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uveďte původ – Neužívejte komerčně – Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

Anna HÁJKOVÁ

Lidé bez dějin jsou prach: queer touha a holokaust

Praha, Akropolis 2024, 168 s., ISBN 978-80-7470-507-6.

Autorka Anna Hájková se ve svém výzkumu dlouhodobě zabývá oběťmi holokaustu. Dekonstruuje ovšem hegemonní narativ, ve kterém jsou tyto oběti idealizovány – ukazuje, že v prostředí koncentračních táborů a terezínského ghetta mezi internovanými docházelo k sexuálnímu vydírání i násilí. Tato kniha se pak snaží dát hlas obětem, jejichž příběh nevyhovoval normativnímu heterosexuálnímu diskurzu, a byly tak zcela nebo zčásti v narativu obětí holokaustu umlčeny. Jak napovídá i sám název knihy, jedná se i o jisté zadostiučnění dvakrát perzekuovaným: poprvé nacisty, podruhé historiografií. Dílo si klade za cíl jednak korigovat stav historického bádání v oblasti holokaustu, ale také poukázat na intoleranci k jinakosti ve společnosti, která se propisuje i do zkoumání dob minulých. Jistý aktivismus prozrazuje již předmluva pro české vydání, kde se její autor, Martin Šmok, otevřeně přiznává k rasismu a homofobii a ukazuje i svou vlastní cestu k toleranci: „Není lepší cesty k otupení přirozeného lidského strachu z neznámého, který tak často vede ke slepé nenávisti, než poznání, že lidé jsou lidé“ (s. 11). Ambice přispět svým dílem ke zmírnění diskriminace je zvláště v dnešní době chvályhodná a velice potřebná.

Kniha je rozdělena do několika částí. V předmluvě autorka vysvětluje své badatelské zaměření – zkoumat příběhy obětí holokaustu, které byly marginalizovány, a analyzovat, co ke stigmatizaci některých obětí vedlo. Z jejích slov jsou znát pochybnosti, zda je právě Česká republika dostatečně liberální zemí, aby si připomínání i těchto obětí mohlo ve veřejném prostoru najít své místo. Své pochybnosti umocňuje výtkou, že v České republice „je manželství pro všechny stále nelegální“ a dodává: „queer lidé jsou v mé vlasti lidmi druhé kategorie“ (s. 18–19). S tímto tvrzením nelze než souhlasit, nicméně je otázka, zda by to možnost „legálně“ uzavřít manželství nějak zásadně ovlivnila, anebo diskriminaci spíše jen ještě více zneviditelnala.

První kapitola rozebírá problematiku zkoumání *queer*¹ obětí holokaustu, přičemž užití tohoto pojmu představuje důležitou část metodologie. Pro většinu aktérů a akterek ve zkoumaných příbězích je zásadní stejnopohlavní sexuální touha, takže by se nabízelo užití analytického pojmu sexuální orientace – tedy homo-
sexuální. To by ovšem bylo velmi problematické: jak autorka uvádí, aktéři a aktérky se v těchto termínech sami o sobě zpravidla nevyjadřovali, neboť stejnopohlavní

1 Pojem zde budu užívat v kurzívě, neboť jej přejímám ve významu, v jakém jej užívá autorka.

touha byla silně stigmatizována, a připisování sexuální orientace aktérům a aktérkám třetí osobou by bylo zásadní chybou – jednak historické prameny často poskytují jen dílčí obraz, zároveň ale i kategorizace sexuální orientace pouze na základě sexuálního chování, kdy může jít například o homosexuální styk v důsledku vydírání nebo za účelem získání jistých výhod, je zcela zavádějící. Jak autorka sama poznamenává, prostředí koncentračního tábora představuje příliš extrémní formu soužití, kdy získání i nepatrných zdrojů navíc může napomoci k vlastnímu přežití, takže koncept konsenzuálního pohlavního styku² pro analýzu využít nelze. Užití pojmu *queer*, kdy tento výraz označuje veškeré chování/touhy, které se vymykají heteronormativnímu diskurzu sexuality a genderových rolí, je tak výtečným metodologickým prostředkem, přičemž *queer* perspektiva se zároveň umožňuje zaměřit i na způsob, jak je jinakost stigmatizována majoritní společností.

Autorka také argumentuje, že homosexualita jako sexuální orientace/identita je moderní pojem a problematizuje jeho užívání pro aktéry a aktérky dob minulých a uvádí, že „význam sexuality, a tedy i vznik sexuální identity závisí na době, sociální třídě, místě a dalších faktorech“, přičemž „se musíme oprostít od představ o pohlavních rolích a binaritě“ (s. 26). Užívání pojmu *queer* tak může vyjadřovat i jistý respekt pro fenomén, ke kterému je třeba přistupovat s opatrností, neboť je příliš snadné podlehnout zjednodušujícímu pohledu diskurzů získaných v průběhu naší vlastní socializace, jež ve společnosti dominují, a tím podlehnout homofobii (a dalším fobiím), stejně jako okolí kolem aktérů a aktérek z autorčina vyprávění, a nakonec i historik-tazatel příběhu Ireny Millerové, o kterém pojednává druhá kapitola.

Irena Millerová se sama považovala za „ženu milující ženy“, takže v jejím vyprávění autorka preferuje výraz *lesba*. Její otec byl Žid, takže jí byl odepřen vstup na pražskou univerzitu. Začala být aktivní v komunistickém odboji, nicméně v roce 1943 byla zatčena gestapem. Nejdříve byla internována v Terezíně a poté až do konce války v Ravensbrücku. V osvobozeném Československu ji ale čekala udání a pronásledování policií, a tak se rozhodla emigrovat; nejdříve odjela do Francie, pak přesídlila k příbuzným z matčiny strany do Spojených států. Autorka ukazuje, že příběh Millerové se dramaticky liší od narativů „úspěšných“ obětí holokaustu, které byly zpravidla ve veřejném prostoru prezentovány – Millerová byla matkou samostatnou žijící na pokraji bída a svůj intimní život musela držet v tajnosti, protože v té době ve Spojených státech homosexuální vztahy ještě nebyly legální. Na

2 V knize je na s. 25 uveden „koncept informovaného souhlasu“, nicméně tento výraz bych ponechala pro užití při interakcích výzkumníků/výzkumnice s informátory/informátorkami.

vzpomínková setkání obětí holokaustu buď často ani vůbec nebyla pozvána, nebo si od ní stejně ostatní ženy zachovávaly výrazný odstup. Autorka tak ukazuje, jak „jinakost“ Millerové způsobila její vyloučení již tak perzekuovanou skupinou. Odvyprávět svůj autentický příběh Millerové umožnilo až setkání s lesbickou historičkou a aktivistkou Christou Schikorrovou.

Poslední, třetí kapitola, vypráví příběhy pěti dospívajících *queer* obětí holokaustu: Margot Heumannové, Nate Leipcigera, Anne Frankové, Molly Applebaumové a Jiřího Vrby. Autorka zde dále problematizuje „jednoduché rozdělování do kategorií lesba nebo homosexuál“ (s. 88), což jsou kategorie, jež zvláště na příkladu dospívajících zřetelně ukazují svou nedostatečnost v konfrontaci s lidskou jedinečností. Další z problematizovaných binárních kategorií jsou Židé a *queer* oběti holokaustu – autorka se pozastavuje nad tím, že toto rozdělení bylo až do nedávna v historiografii nekriticky přijímáno jako tak „přirozené“, že na jeho nesmýslnost po dlouhou dobu nikdo nepoukázal. Přitom v této klasifikaci jeden pojem zastupuje etnickou příslušnost, druhý způsob prožívání sexuality a osobní identity ve vztahu se sexualitou, takže se jedná o dva naprosto rozdílné analytické koncepty, které nemá smysl dávat vzájemně do opozice. Kvůli idealizaci obětí holokaustu v rámci homofobních diskurzů hegemonních narativů je však i dnes příznání, že židovská oběť může být současně *queer*, stále náročné, což autorka detailně ukazuje. Argumentuje, že často uvažujeme v chybných binárních kategoriích „dokud někdo neukáže na jejich pochybnost a nepohne nás k jejich překonání“ (s. 90). Na těchto pěti příbězích je dobře vidět barvitost sexuálního chování, která se vzpírá zařazením do jednoduchých, vzájemně opozitních kategorií.

Prvním je příběh Margot Heumannové, kterou již od dětství přitahovaly dívky a v Terezíně poznala svou největší lásku, Ditu Neumannovou. Dozvídáme se, jak Margot žártila na Ditina přítele a jak popisovala své prožívání intimních interakcí s Ditou. Zaujme i její spletitá životní cesta v době poválečné a poslední rozloučení obou žen v momentě, kdy v pokročilém věku Dita umírala.

Dalším je Nate Leipciger, jehož stejnopohlavní sexuální zkušenost v koncentračním táboře byla nejprve násilná, vynucená, později pak nesla známky směnného obchodu. Příběh ukazuje, že přeživší holokaustu, kteří se takto stali oběťmi homosexuálního násilí, mají tendenci připisovat příčinu jednání pachatelů primárně jejich homosexualitě, namísto sklonu k násilí a nerespektování hranic jiné lidské bytosti.

Anne Franková je zřejmě nejznámější dětskou obětí holokaustu. Autorka zde rozebírá některé pasáže z jejího deníku, které vyjadřují její stejnopohlavní sexu-

ální touhy, a ukazuje, jak tyto pasáže byly často z knižních vydání odstraňovány, aby byl zachován narativ čistoty „nevinné oběti“, který by sexualita, a stejnopohlavní zvláště, výrazně narušila. Tato cenzura jakéhokoli sexuálního obsahu byla tak silná, že z deníku byla nejprve odstraněna i zmínka o Anině menstruaci. Jak autorka ukazuje, došlo v nedávné době na některých místech ve Spojených státech dokonce k úplnému zákazu deníku Anne Frankové ve školních knihovnách, takže je dostupný pouze dospělým.

Dalším je příběh Molly Applebaumové, která se jako jedenáctiletá zamilovala do dvacetileté dívky. Záznamy v jejím deníku dokládají, že již v takto útlém věku znala výraz „lesbická láska“ a rozuměla jeho významu, což může být značně překvapivé. Autorka také argumentuje, že Molly si byla vědoma svého nerovného postavení v tomto milostném vztahu v důsledku velkého věkového rozdílu, avšak z jejích zápisů není cítit jakoukoli bezmocnost, a naopak se v nich projevuje značné aktérství. V historiografii pak doposud nebyla těmto záznamům připisována žádná zvláštní důležitost a stejnopohlavní touha v nich obsažená byla bagatelizována jako pouze přechodná záležitost v dospívání.

Posledním je Jiří Vrba, muž, který se svou homosexualitou nijak netajil. Oproti ostatním čtyřem aktérům a aktérkám zcela chybí jeho vlastní vyjádření, a vše je tak zprostředkované třetími osobami. Dozvídáme se, že Vrba měl v Terezíně milostný vztah s dívkou, v Osvětimi pak svou první *queer* zkušenost s mužem. Jeho poválečné působení je poznamenáno spoluprací s StB, nicméně po sametové revoluci zastával důležité funkce v oblasti připomínání obětí holokaustu, například byl spoluzakladatelem Terezínské iniciativy. I tento příběh pomáhá vykreslit *queer* praktiky obětí holokaustu v celé jejich pestré škále a současně s ostatními představuje důležitou část historiografie holokaustu.

Za jediné problematické místo v knize považuji formulaci, kdy autorka pojednává o „imitátorech žen“, což podle ní byli „muži naměstnaní v uznávané profesi, v níž si v rámci představení oblékali ženské šaty“ (s. 50). Autorka doslova uvádí: „Někteří z imitátorů žen byli heterosexuálové, někteří byli queer a někteří z nich lidé, které bychom dnes označili jako trans“ (s. 50). Tuto formulaci považuji za velmi nešťastnou hned z několika důvodů. Především mám dojem, že se touto případě autorka výrazně odchyluje od své metodologie, když se těmto osobám snaží připisovat identitu související se sebeidentifikací, čemuž se jinak naopak snažila vyhnout užíváním pojmu *queer*. Na čem je toto tvrzení založeno autorka nijak nerozvádí a ani jej nedokládá odkazem na zdroj.

Zároveň je ovšem třeba si uvědomit, že jsou v tomto rozdělení „imitátorů žen“ směřovány dva naprosto rozdílné analytické koncepty: pojem „heterosexuální“ se vztahuje k *sexuální* orientaci/identifikaci, pojem „trans“³ vyjadřuje *genderovou* identifikaci. Tyto koncepty v popisu osoby se navzájem nevylučují, ale působí komplementárně – někdo se tedy může identifikovat jako „trans“ a zároveň heterosexuální (kromě mnoha dalších sexuálních orientací, přičemž je třeba si uvědomit, co vlastně v těchto případech konkrétní orientace znamená z hlediska preference určitého pohlaví). Rozdělení na „heterosexuální“ a „trans“ tak nedává z empirického hlediska žádný smysl, neboť genderová identita jakoukoli sexuální orientaci nijak nepředjímá ani nevylučuje.

Svým způsobem se však toto rozdělení může smysluplné zdát z pohledu velice rozšířených stereotypů, kdy je genderová identita považována jen za projev jakéhosi osobního excentrismu, nebo snad až „zábavy z nudy“. Muže, kteří „imitují ženy“, pak svým způsobem lze takto jednoduše rozdělit na heterosexuální (tedy jinak „normální“), homosexuální (reprezentováno výrazem *queer*) a „trans“ (homosexuální, kteří navíc tvrdí, že jsou ženami). Obávám se, že většina čtenářů a čtenářek uvedenou pasáž právě takto pochopí a jen se utvrdí ve své stereotypní představě; lidem, jejichž genderová identita se neshoduje s jejich biologickým pohlavím při narození, však reprodukce podobných diskurzů dobrou službu v žádném případě neudělá.

Jakkoli může být pro neznalého člověka těžké pochopit, že například při narození biologicky muž se může identifikovat jako žena, a přitom pociťovat sexuální touhu k ženám, je přitom tento velice rozšířený stereotyp projevem stejného heteronormativního diskurzu, proti kterému autorka tak vehementně vystupuje. Čekala bych tedy od autorky poněkud větší korektnost – co se může zdát jen jako „slovíčkaření“, se totiž zřetelně projevuje i v praktickém životě, nehledě na to, že lidé, kterým je odepírána možnost nazývat po pravdě jejich vlastní identitu, jsou bezesporu „lidmi druhé kategorie“, kdy jejich vlastní „já“ je odsunuto jen do úrovně pocitů. Právě autorka by toto mohla chápat, když rozdíl mezi možnostmi uzavřít manželství a (pouhé) registrované partnerství pro ni implikuje rozdíl mezi lidstvím první a druhé kategorie, přičemž moment své svatby popisuje takto: „obě jsme brečely jako želvy, když oddávající řekla: *prohlašuji vás za manželku a manželku*“ (s. 18, kurzíva v originále).

3 Používám zde tento výraz vždy jen v uvozovkách, neboť je dle mého názoru příliš zatížený stereotypy a mylnými přesvědčeními.

Autorka citacemi z pramenů velmi pěkně ilustruje pozitivní milostné vztahy mezi ženami⁴ a myslím, že nemalou část pochybujících čtenářek a čtenářů může přesvědčit, že láska dvou žen nijak nezaostává za tou heterosexuální, a možná ji svým způsobem i předčí. Snad bylo i toto alespoň částečně záměrem autorky samotné. V každém případě kniha představuje výjimečný přínos nejen v oblasti historiografie, ale i pro nabourávání stereotypů a předsudků o milostné touze ženy k ženě.

Vivian Šefrna

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uveďte původ – Neužívejte komerčně – Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

⁴ U stejnopohlavních vztahů mužů působivé citace z ego-dokumentů autorka neuvádí, přičemž je těchto vztahů celkově méně, a některé obsahují i násilí, takže jsou spíše jen neutrální až negativní.